

Wax k'uman sok wax ts'ijb'an ja jk'umal
Leo y escribo en mi lengua

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Emilio Cruz Gómez
Sara Elena Mendoza Ortega

Autoría
Guillermina Duarte Hernández

Revisión del prototipo
Elisa Vivas Zúñiga

Adaptación de contenidos en lengua Tojolabal
Alejandro Díaz Cruz

Traducción a la lengua Tojolabal
Alejandro Díaz Cruz
Rogelio Pérez Hernández
José Alfredo Pérez Hernández

Asesoría pedagógica de la adaptación
Elisa Vivas Zúñiga

Asesoría lingüística
Otto Schuman Gálvez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández
Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Seguimiento editorial
Ma. del Carmen Cano Aguilar

Revisión editorial
Ruth González Balvanera
Alejandro Silva Solís
Jesús Eduardo García Castillo

Diseño gráfico
Mariana Ramos Rodríguez

Diagramación
Paloma Casados Palomares
Norma Guadalupe García Manzano

Diseño de portada
Isabel Gómez Guisar

Ilustraciones
Isabel Gomez Guisar
Belen García Monroy

Fotografía
Pedro Hiriart y Valencia

Leo y escribo en mi lengua. Tojolabal. MIBES 3. Libro del adulto. D. R. © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D. F., C.P. 06140. Primera edición 2009.

Esta obra es propiedad intelectual de su autora, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin la autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

Respetuosos del derecho de autor, autores y editores de esta publicación tuvimos cuidado en obtener por escrito las autorizaciones para reproducir todas las imágenes y/o los textos aquí incluidos; sin embargo, algunas veces no fue posible determinar el titular de su propiedad intelectual. En caso de inconformidad, favor de comunicarse a este Instituto para hacer la aclaración correspondiente.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con español como segunda lengua*: 970-23-500-4

ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Tojolabal. MIBES 3. Libro del adulto. *Wax k'uman sok wax ts'ijb'an ja jk'umal tojol ab'ali.* MIBES 3. Ju'un b'a niwan neb'uman: 978-970-23-0847-8

Impreso en México

Sje'jel sb'a'al

Yajtab'il slam

Yaljel sb'a'al	4
Sb'ajtanil tsome'	8
Sb'ajtanil sneb'jel	10
Schab'il sneb'jel	26
Yoxil sneb'jel	44
Schab'il tsome'	64
Sb'ajtanil sneb'jel	66
Schab'il sneb'jel	78
Yoxil sneb'jel	95

Yaljel sb'a'al

Ja b'a waju'un iti' oja ta' tuktukil jas wax yala jel st'ilanil, jastal wax e'kujtik ja b'a jsak'aniltiki, cho ovni ata' a'tel jumasa b'a yajni xak'ulan oj skoltaya b'a oja neb' sk'umajel sok sts'ijb'ajel ja jk'umaltiki. B'a jujuntik ek'ele' oj alxukawab' oja k'el ja waju'un ba' sk'umajeli sok ja niwan ju'un pakub'ali. Ja yajni xch'aka k'uluki, kumxan ja b'a waju'un iti' b'a oja neb' *mas* ja jas wan ilxeli.

Ja ju'un iti' chab' tsome ja spilulab'ili. Ja b'a jujune iti' ayi'oj oxe sneb'jel sok jujune sje'jel sok sk'eljel jas neb'xi, ti' wax tax b'a wax ch'ak ja jujune tsome'i.

Wax majlaxi ke ja ju'un iti' oj makunukawuj b'a oja ne' *mas* ja sk'umajel sok oja wab' sb'ej, cho jachni oja ts'ijb'a ja jk'umaltik Tojol ab'ali b'a janek' ay jsak'aniltiki ma chikan b'aya'ek'-a.

Wax k'anxi oj e'kawuj tsamal.

Sxete'il a'tel

Ja yal senya jumasa iti' oja wil b'a yib'anal ja ju'un iti' b'a oj yalawab' jasunk'a wax k'anxi oja k'uluki sok b'a wax je'xi jastik jun yi'oj ja tsome ju'uni.

Ja letawa iti' wa sje'a ke yib'anal ja a'tel jumasa oja k'uluki tojb'el b'a oja neb' sk'umajel, yab'jel sb'ej sok sk'umajel tsats ja ju'uni.

Jas wan ek'el. Ja b'a senya iti' wax yalawab' oja k'elek ja letawa sok ja lo'il jumasa sok joja lo'iltan b'a t'ilan wax k'umaxi sok wax ts'ijb'axi.

Spensarajel jasunk'a oj k'umaxuki. Ja senya iti' wa sje'a ke ja a'teli oj slok-a oja pensaruk b'ajtan jasmajunuk oj k'umaxuk ja b'a lo'il ts'ijb'unub'ali b'a jel st'ilanil oja k'el ja letawa jumasa, sello, sniwanil ma sch'inil sat ab'al, yelow ma slajanilsok tuk ju'un b'a wan xana'a sb'aj.

Sk'umajel lo'il. Sok ja senya iti' wax k'apxi awi oja makla ma oja k'umuk ja'an k'ujol jun lo'il. Yujk'a waxa wab' ke mi' mala-muk sok jun ek'ele oja k'um ja lo'ili, b'a oj kan ak'ujol, k'ana oj k'umaxuk ma k'uman awe'n pilan ek'ele.

Yab'jel sb'ej jas wax yala ja lo'ili. Jun senya'il wa slokowa oja ts'ijb'a ak'ujol sok oja na' sb'aj ja *pensar* jumasa jel t'ilan awab' sk'umajeli.

Ja yajni xawila ja letawa iti' oja na' ke ja a'tel jumasa oja k'uluki oj skoltaya b'a oja neb' m'as ja ts'ijb'aneli.

Jas wan ek'el. Ja senya iti' wax yalawab' ke jel t'ilan oja k'elek ja letawa sok lo'il jumasa, cho jachni oj lo'iltaxuk b'a jel t'ilan wax ts'ijb'axi.

Sk'uljel jastal oj ts'ijb'axuk. Sok ja senya iti' wala lokxi oja pansaruk ma oja ts'ijb'anyi, jasunk'a oja walyab'i, jastal oja walyab'i sok jastal oj ts'ijb'an, ja' chikan jasunk'a waxa ka'ana oja wali.

Sts'ijb'ajel lo'il. Ja senya iti' wa sje'a b'a' oja ts'ijb'a ja lo'il achapata'i.

Sk'eljel sok stojb'esjel ja lo'ili. Ja senya iti' wax ya julka k'ujol ke ja yajni xch'aka ts'ijb'a ja lo'ili, oja k'el ta te'ya jas waxa k'ana oja wali cho jachni oja k'el ta wax chiknaji sb'ejlal.

Ja senya iti' oj sje'awi ke oj k'e atulyi sneb'jel sok sna'jel sb'aj jastal ts'ijb'anub'al ja jk'umaltiki.

Yajni xawila ja letawa iti' oja na' ke ja a'tel jumasa oja k'uluki oj skoltaya b'a oja neb' mas ja ts'ijb'aneli.

a. Sk'umajel ja lo'ili sok sna'jel sb'aj jastal wax ts'ijb'axi ja jk'umaltiki.

- ◆ Oj k'umaxk jun lo'il b'a oj na'xuk takal takal jastal wax ts'ijb'axi ja jk'umaltiki.

b. Sne'bjel jastal wax ts'ijb'axi ja jk'umaltiki.

- ◆ Wax k'apxi tuktukil a'tel b'a oj sje' ja neb'umani ja jas wan sna'a, jastal sts'ijb'ajel ja jk'umaltiki.
- ◆ Oj sk'umuk b'a yal *cuadro* ayelaw b'a wa sb'i'ilan "na'alek..., wanma xana'a sb'aj..." b'a oj k'elxuk ta sok ja a'tel jumasa k'ulaxeli wax chiknajilek sb'ej jastal wax ts'ijb'axi ja jk'umaltiki.

c. Jastal oj je'xuk ta wan xna'xi ja ts'ijb'aneli.

- ♦ A'tel jumasa b'a oj b'a oj je'xuk janek' neb'xel jastal wax ts'jb'axi ja jk'umaltiki, cho jachni oj alxuk sb'ej jasyuj ja jach' wax ts'ijb'axi'i.

Ja b'a waju'uni oja ta' ja senya iti' b'a oj yalawab' jas yora'il wala julb'esxi oj a'tijanansok ja waju'un b'a sk'umajeli b'a oj a'teltaxuk jun sneb'jel.

a. Lectura de frases en voz alta.

- ♦ Wax k'apxi a'tel b'a oj k'umaxuk tsats xe'n lo'il b'a oj neb'xuk sk'umajel tsamal j ajas ts'ijb'anub'ali sok oj le'xukyi ja sn'ujk'il wa st'a'i.
- ♦ Wax k'apxi a'tel b'a oj ilxuk ke ja sk'umajel jitsan ek'ele xe'n lo'il sok tsktukil snujk'il oj b'b' tukb'uk ja jas wax yala.

b. Sk'umajel tsats jun lo'il.

1. Wax k'anxiyi ja niwan neb'umani oj sk'umuk takal sok mii' tsatsuk ja lo'ili.
2. Alo'iltaxuk jasunk'a wa sk'ana oj yal ja ma' sts'jb'an ja lo'ili.
3. Oj k'umaxuk tsats jitsan ek'ele b'a sti' sat ja tuk jmojtiki.
4. Wax k'apxi tuktukil a'tel b'a oj pensararaxuk jastal k'umaxi ja ju'uni b'a oj k'elxuk ja snujk'ili sok janek' stojolil wax k'umaxi b'a ja'chuk oj alxuk jastal oj k'umaxuk b'a *mas* tsamal smak-lajel sok oj a'xuk sb'ej.

Sb'ajtanil tsome'

Ja jmojtik b'a ayxa sok mito'ay sk'ujoli:

- ◆ Oj sle' tuktukil a'tel jastal oj yal jasunk'a yi'oj ja tuktukil tik'e lo'ili.
 - ◆ Oj sta' k'eljel ja jas wax yala ja tuktukil lo'ili.
 - ◆ Oj stulyi a'tel jumasa b'a oj sk'umuk tsats ja ju'uni.
 - ◆ Oj sta' k'eljel jastal tojb'el sok jastik schol ja lo'il jumasa.
 - ◆ Oj sk'ul tuktukil a'tel sb'a sts'ijb'ajel: stuljelyi sts'ijb'ajel sok stojb'esjel ja lo'ili.
 - ◆ Oj sta' k'eljel jastal ja jk'umaltik ts'ijb'unub'ali.
-
-

Sb'ajtanil sneb'jel

Ja jas oj ta'xuki:

- ♦ Oja k'ul tuktukil a'tel jastal sk'umajel ab'al jumasa b'a oja na' jasunk'a wax lo'iltaxi'i.
- ♦ Oja ta' k'eljel jasunk'a ts'ijb'anub'al b'a jun ju'un pakub'al slam.
- ♦ Oja k'umuk tsats ja ju'uni.
- ♦ Oja pensaraxuk b'a' wax ts'ijb'axi ja: b'i'ilali.
- ♦ Oja na' jastik *pensaril* jel t'ilan oj ochuk ja b'a lo'il oja ts'ijb'a'i.
- ♦ Oja ts'ijb'uk jun yal ju'un b'a ya'jelkani.
- ♦ Oja ta' k'eljel jastal tojb'el ja lo'ili.
- ♦ Oja k'el ja stukil sok ja slajanil ja lo'il jumasa a'teltaxeli.

1. K'ela ja letawa cho k'uman ja lo'il jumasa'i.

2. Lo'ilta'an.

- Jasunk'a wa'ne spiljeli.
- Ayma b'a ak'ub'alawi junuk-a.
- Jastal tojb'el.
- Jasma junk'a wax yala ja ju'un wa'n sk'umajel ja ak'ixi.

3. Le'a ja ju'un pakub'al slami "Ja yu'jeli" cho k'uman ja ab'al jumasa *mas* k'ik' yelawi.

L'o'ilta'an.

- Jas sb'i'il ja lo'il wax yala ja ju'un pakub'al slami.
- Jasma junuk oja ta'e.
- Ma' wa sk'ulan ja ju'un jastal iti'.
- B'a' oj b'ob' ta'xuk ja tik'e ju'un iti'.

4. K'uman ja ju'un pakub'al slami.

5. Ts'ijb'an ja jas wax job'xi'i.

- Jasunk'a wax yala'i.

- Jastik pensarilka jel t'ilan waxa wab'i.

- B'a' oj b'ob' waja k'an akoltajel-a.

- B'atik-aya jel tsamal awab'i.

6. Asta'sb'aj sok jun jisan ja yal lo'ili sok ja yal sb'i'ili, ja' chikan ba'ya wa slajasb'ajsoki.

Ja *doctori* oj
sk'el jastal-ay
sutanal ja *scuerpo*'i.

**B'ajtan
schamelil**

Mixa oj ta'xukyi
ti' ta ojto
cho yu' ja *trago*'i.

Yajnajel

Wax u'xi b'a oj ya ek'
jun xiwel, jun tajkelal
ma jun chamk'ujol.

Stalnajel

7. Je'ayi ja wamoj jumasa jastal ak'ulan ja we'ni.

8. K'ela jasunk'a wax yala ja ju'un pakub'al slami sok lo'ilta'an, cho ts'ijb'an ja b'a yal *cuadro* jumasa ja sb'i'il wa sta'a. K'ela ja jun tojb'elxa'i.

Sb'i'il

Sch'inil sb'i'il
jumasa

Ja jas wax
yala'i

Sletawai'il

Jasuk'a sb'ejlali ja lom
jelni x-uk'xi ja trawo'i

Ja sb'ejlali ja yelni wax jeksi ayu'jeli wax ch'ay ja spensar ja ma'tik k'ajyel wax yu'aji cho mixani wanukto sna'a oj stalna sb'aja; wax ya k'ub'xuk schamelil ja yaltali, ayri wax cho amila ma wax ya yajb'uk tuj jmojtik ja tayuj wa syama carroi, jitsan jastik wax ek'yuj ja uk'a trawo tayujk'a mi sna'a yu'jeli, cho ja'niyuj wax yamwani ja chamel jumasa.

Sb'i'il

Lajasok ja sb'a wamoj jumasa.

Ja **ju'un pakub'al slam**, jun yal ju'un wax makuni b'a ay jas wax k'anxi oj puktesxuk, wax jaksok jun tsome slam, sb'i'il, sch'inil sb'i'il jumasa tsamal ts'ijb'unub'al. Ayni wax jaksok sletawa'il ma jisan jumasa b'onub'al.

Ja jun tik'e **ju'un pakub'al slam** oxe skotanili, wax jak ts'ijb'unub'al b'a slechanil sat sok b'a yib'el slam, pakub'al b'a snalan sok b'a schab'il sts'e'el.

Ja **ju'un pakub'al slam** jun tik'e ju'un mi' niwanuk.

Lo'il b'a tsats sk'umajel

1. K'uman tsats ja lo'ili, k'uman tojlek ja ab'al jumasa.

Wax julb'esatikon oja k'umuk takal atu'ch'il, tsa'an lo'ilta'an ja jas kana k'ujoli.

Ja yajni xatulu wab'eji

Poema hispano

Ja yajni xatuluyi wa b'ejyeli
Kechan oj kanuk ja wa na'eli
Jun ch'ab'an luwar, jun altsilal stuch'il
Jun jalal majlanel sok jun tsamal wayich.

Ja yajni xa tuluyi wa b'ejyelii,
Ja yayni xkila wa'na ja'i
Ja yajni xlijpi ja chawuk ja b'a k'ik'inali
Ja yajni x-ek'awu ja jastal iti
Jel oj jlikikuk oj kab'i
Sok oj jmajla oj kil-a pilan ek'ele.

Ja yajni xatuluyi wa b'ejyeli
Ja yajni la waji, jasma oj ek'uk.

Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

2. Lo'ilta'an.

- Jasunk'a swokolil awab' ja sk'umajeli.
- Jastik ab'alil mi b'ob'a kumuklek. Jasyuj.
- Jastal awila ja lo'ili.

Wan-ama xana'a

Ja yajni waxa k'uman tsats jun ju'uni, jel t'ilan b'ajtan oja na' jasunk'a wa sk'ana oj yala ja ma sts'ijb'uneji, b'a ja'chuk tsamal oj yab'ye sb'ej ja ma'tik wa smaklani.

3. Le'a ja tsamal lo'il sb'i'il "Ja yajni xatulu wab'ej" b'a wa ju'un b'a sk'umajeli cho chapa'ab'aj oja k'umuk tsats ja b'a tsomjel jakumi.

Koltab'ajsok ja jastik nochani b'a oja neb' ja sk'umajeli:

- ◆ K'uman takal ja lo'ili cho k'ela ja jas wa sk'ana oj yali.
- ◆ Talna oja k'umuk tsamal ja ab'al jumasa.
- ◆ K'otan t'un tek'an ja sk'umajel ja yajni waxa ta'a jun *coma* ma jun *punto*.
- ◆ Mok ch'ayuka k'ujol ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il slami sok ja sb'i'il ja ma' sts'ijb'ani.

Ja yaljel iti' jel t'ilan oj alxuk b'ajtan yuja sk'umajeli.

1. K'ela ja letawa jumasa cho k'uman ja yal lo'il jumasa ts'ijb'unub'ali.

Ja Carlosi ch'ak utjel yuja Mary. Mi ma' xko k'ak' yujile, ti'xa lo'laniye jachuk-a.

Carlos, jelxa tuk-el wamodo'a.
Jas sB'aj ja mi' awi'aj ochki ja
ju'un ja eke'i.

Jasyuj, jasyuj,
yujma oj makunukawujil.

Yujama mixa na'a sk'umajel ju'un ma jasyuj.
Ja eke'i ka'akanawi jun yal ju'un B'a sti'
anaj, yuj m'iak'ana oja k'umuk ja'yuj.

Aaaa, jna'ata, pe we'n
mi' awalakan jas k'ak'u'il
oj makunukawuj.

2. Lo'ilta'an.

- Jasunk'a wa'n ek'el ja b'a letawa jumasa'.
- Jasunk'a sts'ijb'an ja Mary.
- Ayxama b'a awilata ja yal ju'un jastal iti'.
- Ma'tik junk'a wax sts'ijb'ani.

3. K'ela sok k'uman ja ju'un a'jikani.

June yajtab' ja junio B'a jab'il 2008.

Carlos:

Jak jle'a yuja ju'un ka'wi majan ja semana'il ek'i. Ta oj B'OB' awi'ochki B'a jnaj, yuj oj ka el xe'n ka'tel.

Ti' wax majlaya'a.

Mary

Wa moj neB'uj ju'un

Lutu sok jun yal setan ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il ts'ijb'axi'i sok ja sb'i'il ja ma' sts'ijb'ani.

Na'alek

Ja yal **ju'un ya'jelkani** wax ts'ijb'axiyi ja ma mi' te'yuk ja yajni wax waj le'xuki b'a ojcho sk'umuk ja yajni xjuli. Ja tik'e lo'il iti' t'usan-ita ja jas wax yala pe jelni t'ilan-a.

Ja jastik wax ts'ijb'axi ja yal ju'un wax a'xikani: yajtab'il sok jas *hora* ts'ijb'axi, sb'i'il ja ma' wax ts'ijb'axikanyi'i, ja jas oj alxukanyab'i, xe'n lo'il b'a sch'akulab'il sok ja sb'i'il ja ma wax st'ijb'ankani (oj b'ob' k'ulxukan *firmary*).

4. Ts'ijb'an jun lo'il wax a'xikani.

Ja *Julioi* wax waj a'tel b'a chonab', pe b'ajtan wa sk'ana oj ya'kan tak'in b'a oj manjukyi jastik oj makunukyujile b'a neb'uj ju'un ja yuntikili. Ts'ijb'anyi jun ju'un b'a ya'jelkani b'a mi oj ch'ay sk'ujol oj ya'kani.

- Jastik junuk oj ts'ijb'axuk ja b'a ju'un oja wa'kanyi ja *Julioi*.
- Jas yajtab'il.
- Jasunk'a oja walkanyab'i.

Mok ch'ayka k'ujol oj wa'ochuk ja wab'i'ili sok ja *hora'i*.

5. T'ijb'an ili' ja yal ju'un oja wa'kanyi ja *Julioi*.

6. K'ela ja yal ju'un ats'ijb'ani, koltanab'ajsok ja sjob'jel jumasa.

- Ayma yi'oj yajtab'il sok *hora*.
- Ja wa'ama ochuk ja sb'i'il ja ma' oj sk'umuki.
- Ja ts'ijb'anma ja jas oja walkanyab'i.
- Ja ts'ijb'anma wab'i'ili.

7. Ts'ijb'anik chane jastik oj alxukan b'a ju'un ya'jelkani.

1. _____

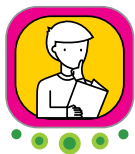
2. _____

3. _____

4. _____

8. Tsa'awik junuk ja chane jas oj alxukani sok tojb'esik jun yal ju'un b'a yejelkani. Ts'ijb'anik b'a wa ju'unex ay sjisanil.

K'elawik ta lek kan ja yal ju'un ak'ulanexi, ja' chikan ja jastal ilxita.

Slajel ja lo'il jumasa'i

1. Ja b'a sneb'jel iti' kilatik ja j'u'un pakub'al slami "Ja yu'jeli" sok jun yal ju'un b'a ya'jelkani. Ts'ijb'an ox tik'e st'ilanil ja chab' ju'un iti'.

Ju'un pakub'al slam

Ju'un b'a ya'jelkani

2. Ts'ijb'an sok lo'ilta'an.

- Jastik junk'a stuktukile'i.

- B'a' wax makuni ja ju'un jumasa iti'.

- Jasyuj ja wax ts'ijb'axi'i.

Sna'jel sb'aj ja jk'umali

1. K'uman ja lo'ili sok jisa b'a yib'el ja ab'al jumasa *mas* k'ik' yelawi.

Jasyuj ja way ok' ja bonete

(K'utsan lo'il)

Jun **k'ak'u'**il, jel yaj juntiro ja **k'a'u**, yuja **yixawilni** *mayo* sok cho k'ixin k'inal ja ili'. Ja b'an **José** sloko wa'el ja b'an **Manueli**. Ja **José** wa'n stojb'esjel jun **iguana** b'a oj sk'ul jach'sok **yajnal** sok **ya'lel**. Ti'xta k'ot ja **yunini**.

Ja **yalkeremi** sch'utu ja ib'e **te'i** sok ti' sjob'o'a:

— ¿Jasyuj ja wax ok' ja **bonete tat**, jasyuj?

Sebastián Santoyo Aguilar, (informante); “Por qué llora el bonete”, en Martín Tinoco Santoyo (recop.), *Cuéntanos lo que se cuenta*, CONAFE, 1987, p. 45. Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

2. Ts'ijb'an b'a yal spilulab'il ja b'i'ilal jumasa. Ja' chican ja jas wax yala ja b'a k'e'eli.

Stuch'il	Ay ma' sb'ajunej

3. K'ela ja letawa jumasa sok ts'iktes ja xe'tiyaman lo'il sok ja ab'al wa slaja sb'ajsoki.

Je tsamal ja sk'u ja _____ i.

Ja yaxal spo'wil ja _____'i.

Teja ja s-olom ja _____ ' _____ i.

Wax ilxi najat ja j _____ i.

B'a oj na'xuk t'un smoj...

Ja b'i'ilalli oj b'ob' kaltik jastal jun ab'al wa sta'a ti' jun jmojtik, jun chante', jun jas wax kilatik, jas mix kilatik ma jastik wax ka'tikyi sak'anil yuja wax k'u'antiki.

a) Stuch'il. B'i'ilal mi'tu wa sta'a sb'aj ma wa snok'o sb'ajsok pilan ab'al ma sat ab'al.

b) Ay ma' sb'ajunaj. B'i'ilal wa sta'a sb'ajsok pilan ab'al ma sat ab'al b'a oj chiknajuk ma' sb'aj j ajas tax ti'i'.

4. Le'a ja b'a waju'un b'a sk'umajeli ja lo'il "Jasyuj ja wax ok'a bonete tat, jasyuj" sok jisa b'a yib'el ja ab'al jumas wa st'a ti' b'i'ilali sok ts'ijb'an b'a wa ju'un ay sjisanili.

5. Escribe algunas expresiones o ideas que contengan nombres o palabras como las que ya hemos trabajado.

Comparte tus respuestas y consulta con tu asesor las dudas que se te presenten.

Schab'il snebjel

Ja jastik oj ta'xuki:

- ♦ Oja ta' k'eljel ja jas ts'ijb'unub'ali ja b'a ju'un pakub'al slami, cho oja k'umuk ja sb'i'ili sok ja sch'inil sb'i'il ja lo'il jumasa.
- ♦ Oja na'sb'aj jastik st'ilanil ts'ijb'anub'al ja b'a ju'un pakub'al slami.
- ♦ Oja neb' sk'umajel tsats ja ju'uni.
- ♦ Oja na' sb'aj sok oja neb' sts'ijb'ajel ja ab'al: wax yala jastal ja b'i'ilali.
- ♦ Oja na' jastik oja ts'ijb'a.
- ♦ Oja ts'ijb'a jun sju'unil b'a jastikjunuk oj manxuk.
- ♦ Oja tojb'es ja lo'il ts'ijb'anub'ali, jastal ya'jel eluk jujuntik ab'al cho oja ts'ijb'a jastik wax jak ak'ujol.
- ♦ Oaj k'el jastal tsoman ja yaljel b'a jun lo'il ts'ijb'anub'ali.
- ♦ Oja na' b'a' wax makuni sok jastaltik tojb'el ja lo'il ts'ijb'unub'al ilxita ja b'a sneb'jeli.

1. K'ela ja letawa jumasa cho k'uman ja jas wax yala.

2. Cholo jastik sb'ej.

- Jas lo'ililuk ts'ijb'anub'al wa sk'epa ja ak'ixi.
- Wan-ama xana'asb'aj. Jastal.
- B'a'tik luwaril ja wilunej-a.
- Jastik sb'i'il ja lo'il wa sta'a ti'i.

3. Le'a ja ju'un pakub'al slami sb'i'il "Jastal oj talnaxuk ja yal untik b'a mi' aluki sok jel ch'in", K'uman ja sb'i'ili sok ja sch'in b'i'il jumasa cho lo'ilta'an.

- Jasuk'a wax ek' ak'ujol ja yajni ak'uman ja sb'i'ili.
- Jasunk'a wax yalakab'tik ja st'ilanil b'a spilulab'il jumasa ja lo'ili.
- Jaye spilulab'il yi'oj ja lo'ili.

4. K'uman ja ju'un pakub'al slami sok k'ela ta ja'chuk ja jastik jak ak'ujol ja b'a ju'un jawi.

5. Tsijb'an b'a jisan jumasa ja jastik wax k'anxi'i.

- Ja *pensar* jel st'ilanil wax yala ja ju'un pakub'al slami ja'.

- Wani xcho sta'a ti' tuktukil *pensar* jastal.

- B'a jb'ajke'ntik ja ts'ijb'anub'al iti', jel st'ilanil yuja:

6. K'ela ja ju'un pakub'al slam ti' nochani.

Jastal wax ilxi ja ma' jel chin sok mi aluk ja b'a snajts'il wax i'xi a'ani

Ja b'a oj ilxuk sok oj na'xuk sb'aj ja ma' jel ch'in sok mi' aluki wax likxi b'a oj ilxuk janek' yalal ja'ni chikan janek' jab'il yi'oji, yalal sok janek'tik sniwakil ja sjasb'aj wa slapa'i ja'ni chikan janek' jab'il yi'oj wax lajxi sok jun b'a ma' lek-aylek.

Yaljel ja stojolil sok slekil b'a antropométrico jumasa

Ya'jel och ju'un janek' yalal sok sjab'il b'a chikan janek' sk'i'elal, ja'ni a'tel b'a oj jul mas ja yalali cho oj k'i' tsamal.

Ja yalal sok janek' sniwanil wa slapa ja sjasb'aji cho ti'ni chikan sk'eljel janek' wax k'i' ja yajni wax ek' t'usan ja k'ak'u'i. Ja yal untik jata yujk'a mi' ts'ikanuklek ja yalali yuja tuk smoj b'a lajan scha'anile sok sniwanil wa slapa sjasb'aje'i ti' wax yalakab'tik ke mi' ts'ikanuk yalal-a ja jawi wa sb'i'ilan ja kaxlan k'umali *desnutrición aguda*.

Ja yal untiki ayk'a yi'oj ja chamel sb'i'il *episodio* b'a mi' aluk cho mix k'i' toj ja chamel jawi sb'i'il *crónica*.

Sju'unil b'a wax k'elxi sok wax na'xi ja ma' mi' aluk sok jel ch'ini

Ja mas chikan sb'ejlali, cho masni chikan sluwari jata yujk'a mi wa'nuk k'i'el toj ja yal untiki, ojini lixuk tik'an b'a ja'chuk oj na'xuk ta yuj wa'n k'e'el ja yalali cho ja'ni chikan janek' ja sjab'ili ojini cho och ju'un tojlek ja jastal wa sk'ana ja ju'un iti'.

Stalnajel b'a mi' oj syam-a

Ja chamel iti' ja'ni sb'e wax ya'a jata yujk'a mila wa'tik toji sok cho mix kab'tik ja b'a jastik lek yab'jeli. Ja'ni ta yuj jel saj x-el smix ja yal untiki. Cho ja'chuk ja tayujk'a jel albel xchu'ni ja yal untiki.

Na'alek

Ja **ju'un pakub'al slami** wa scholokab'tik lo'il jumasa ts'ijb'unub'al b'a ay st'ilanil b'a jpetsaniltik.

Ja lo'il alxita'i sb'i'il "jastal oj talnaxuk ja yal untik b'a mi' aluki sok jel ch'in", ja'xa sch'in b'i'il jumasa ja'ni: sje'jel sok sk'eljel b'a mi' oj jelxuk, jastal yajnajel, a'tel b'a oj alxuk jastal oj wa'uk sok tuktukil.

Ja **Ju'un pakub'al slami** ay jun sb'i'il sok sch'inil b'i'il jumasa, lu-war jumasa b'a oj ts'iktesxuk ja yaljeli, ma'tik wa sk'ulane sok wa sk'epawe.

Lo'il b'a tsats sk'umajel

1. K'uman ja xe'xtik yaman lo'il sok ja jastal wax k'anxi'i.

- a) Jel tsamal ja ala nichimi (chan yiljel).
- b) Tojb'esab'aj ja taxak'ana'i (tajkel).
- b') Ja'ch yalawab'i, mixa meranuk-a (chan yab'jel).
- ch) Mas lek oj wajkon, jel tuk wamodo (tajkel).

2. Jastal ts'ijb'unub'al ja *inciso* a sok cheji.

3. Ja lekxa xak'uman junxta snujk'il ja xe'ntiyaman lo'il jumasa, junxtama sb'ejlal oj kab'tik. Jasyujil.

4. Jas st'ilanil yi'oj ja oj k'umaxuk sok ja snujk'il wa sta'a ja lo'il ts'ib'unub'ali.

Yuja jastal ja snujk'il ja jk'umaltik ja yajni wax k'umantik lo'il ts'ijb'unub'al b'a tuktukil k'umali, jel t'ilan yuja ti'ni chikan sb'ej ja jasuk'a wax yala ja ma' wa sk'umani, yuja ti'ni wax ab'xi jastal-ay ja yaltsil ja ma' sts'ijb'ani.

5. K'uman tsats ja lo'il iti'.

Wax julb'esatikon oja neb' b'ajtan sk'umajel ch'ab'an sok atuch'il ja lo'ili sok a'akanlek ak'ujol ja jasuk'a wax yala'i.

Ja ma' jel lek xkilajb'ajsoki

Pura: wajuma'xa nu' *Artemio*, mi'ma oja wujts'ukonkanb'a.

Artemio: (ajnel jomol)

Jastal miyuk, *Purita* (yujts'an b'a spatan). Ti' oj k'umjb'ajtik-a.

Pura: ix nu' *Artemio*, tan che'el ujts'anela ja'chki (stela tsatslek). Jel lek xkila ja ma' winik merani, yujts'an (alb'elek).

Artemio: (sijpansb'aj). *Purita*, oj iljukotik.

Pura: jasuk'a yi'oj ja ta iljitiki, mini t'un xcham jkujol ja ke'ni.

6. Cho k'uman pilan ek'ele ja lo'il ts'ijb'anub'ali ja' chikan jastal wax alxi'awab'i.

Schab'il ek'ele wax k'umani ja *Pura* (chan yab'jel).

Schab'il ek'ele wax k'umani ja *Artemio* (chan yab'jel).

Tsa'an sk'umanel ja *Pura*: (tajkel).

7. Spensarajel ja jastal wax k'uman ja ju'uni.

Kab'ma sb'ej ja k'umal jumasa.

Kab'i ()

Miyuk ()

Mi' elkuj lek sk'umajel jujuntik k'umal jumasa.

Ja'chuk ()

Miyuk ()

8. Le'a ja b'a waju'un b'a sk'umajel ja lo'il sb'i'il ja "Ja azul slam ju'uni" sok chapa'ab'aj b'a oja k'um tsats ja b'a tsomjel jakumi.

Kolta'ab'ajsok ja xe'ntikyaman julb'esneli b'a oja neb' sk'umajel ja ju'uni:

- ♦ K'uman ch'ab'an sok maklalek ja jas wa sk'ana oj yali.
- ♦ K'uman toj sok tsamal ja ab'al jumasa.
- ♦ Tsamal oja wa'yi ja snujk'il wak'umali b'a ja'chuk tsamal oj yab' sb'ej ja ma'tik wa smakla.
- ♦ A'alek ak'ujol ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il slam b'a wax taxi sok mach'a sts'ijb'uneji sok ja ma' sts'ijb'unej b'a pilan k'umali.

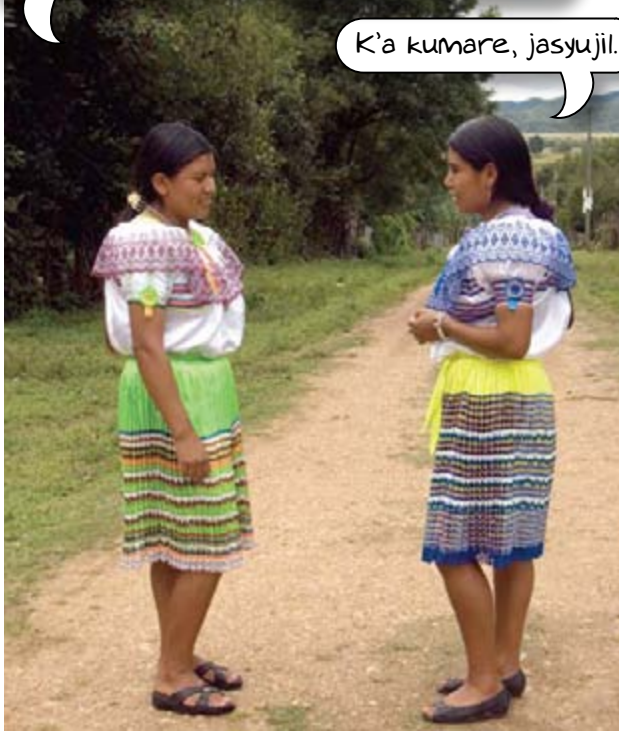
Ja yaljel iti' jel st'ilanil oj alxuk b'ajtan yuja sk'umajel ja ju'uni.

1. K'ela ja letawa jumasa te'yi cho ala jastik sb'ej.

K'a kumare, ti' wajumon aji B'a wa naj.

K'a kumare, jasyujil.

Yuj kab' yab'alil wala waj chonab'anel
ja jecheli, yujnike wax kala oj maja k'ab' ta
mi' oja manjanki t'un yal jastik junuk.

Jastal miyuzk kumare,
ja wi'ojma ja sju'unili.

Miyuk, yuja mi' ti ayuk ja jkeremi,
ja'yuj mi' ma' sts'ijb'anki.

Mix cham ak'ujol kumare,
wajtik B'a na'its,
we'n oja chole, ke'n oj jts'ijb'uk.

- Jasuk'a wa'n sk'ulajel ja winiki.

- Jas tik'e ju'uniluk.

- Jasuk'a scholi.

- Jas tik'e ju'unil jastal it oj b'ob' makunuk awujil.

2. K'uman sokk'ela ja jastik ts'ijb'unub'ali.

Sju'unil jastik wax manxi

B'a mercado:

- Chab' kilo sxa'ax wakax.
- Jun litro limón.
- Jo'e zanahoria
- Jun B'ise yaxal ich.
- Oxe s-olom cebolla
- Jun yal Bolsa jo'ox.
- Jun yal B'ome kulantu'.
- Chab' s-olom axux.
- Jun kilo ixkin lob'al.

SB'i'il wa'el jumasa:

SB'aktel wakax sok ya'lel.

SB'aktel mut sok ya'lel.

Xolob' sok ya'lel.

Tsilub'a takin B'ak'el.

B'akB'el chay.

Tsuy chitam.

B'a mercería:

- Jo'e rollo ilasa.
- Chane metro encaje yelaw azul.
- Juke metro listón tuktukil yelaw.
- Chab' metro k'u'uts piel de durazno.
- Lajune B'oton SB'a k'u'al.
- Jun metro k'u'uts sakal chipon.

3. Loilta'an sok ja wamoj jumasa jastal wa slajاسب'aj ja sju'unil ja jastik oj manxuki.

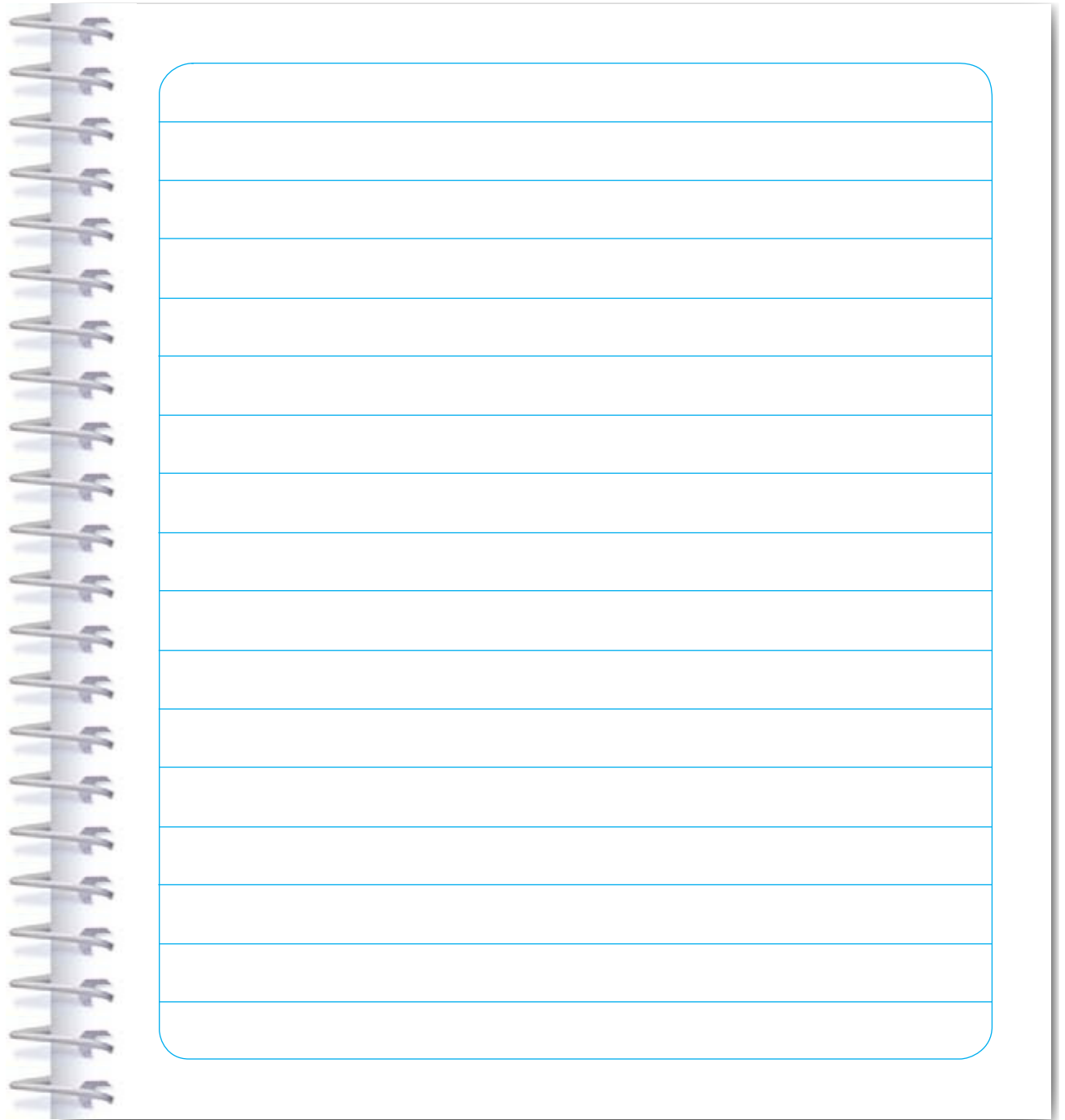
Na'alek

Ja **sju'unil jastik oj manxuki** wax ts'ijb'axi b'a mi' oj ch'ay jk'ujoltik ja jastik junuk oj le'xuk, jastal ka'tijub'tik b'a yoj alaj, b'a yoj na'its ma jاسب'ajtik sok tuktukil jastik wax makunikujtik.

Me'y jun sju'unil jast wax tojb'esxi ja ju'un b'a oj manxuk jastik junuki, yuxta ayni st'ilanil-a yuja jastal alxita.

4. K'uman ja jas ts'ijb'anub'ali sok koltanab'ajsok b'a oja ts'ijb'uk jun sju'unil jastik oj manxuk.

Ja b'an *José* oj ya k'e' jun snaj, t'ilan oj waj b'a chonab' oj waj sman ja jastik oj makunuki. Koltan b'a ja'chuk mi oj ch'ay sk'ujol ja jastik oj smani, oj sle b'aya *mas* ko'el sts'akol.

Slajel ja lo'il jumasa

1. Jk'elatik ja b'a sneb'jel iti cha' tik'e lo'il. Sok sju'unil jastik oj manxuk. Ojma b'ob' awalkab'tik oxuk jastal tojb'el ja jujune lo'il iti'.

Ju'un pakub'al slam

Sju'unil jastik oj manxuk

2. Ts'ijb'an cho lo'iltan.

- B'a'tik-ay ja mi slajasb'aji.

- B'a'tik wax makuni ja lo'il jumasa iti'.

- Jas schol wax ts'ijb'axi'.

Sna'jel sb'aj ja jk'umali

1. K'uman ja k'utsan lo'ili sok a'a asat ja ab'al jumasa mas k'ik' yelawi.

Yab'alil k'anwanel

(K'autsan lo'il)

Ja wasati wax ya jul jk'ujol
ja ya'kwalil wax ya'a ja'i
k'ik'il a'kwal, m'ey nan yixaw
schiquin niwan paman ja',
chi' ats'am
b'a xlipluni ja k'anali
ja b'a **k'ik'il ko'el** sat k'inali.

Ja wasati wax ya jul jk'ujol
ja ya'kwalil wax ya'a ja'i
sok ja wak'ik'il b'ak'teli,
ja trigo tsikeleki
k'ak'al yi'jel ik'
sb'a **takin** job'.

Ja wa watsi **sak mak'** yelaw
Jastal ib'e te' **me'y yip**,
Jastal jun ib'e sawus
wuts-ayi,
Jastal jun **sosob'** te'.
Ja wa watsi lajansok jun k'anal
Ja b'a **najtil** sat k'inali...
sok jastal jun **che'el** sat k'inal
b'a sat ja **sakal** te' **ab'ulasb'aji**
Ja b'a chikin satk'inali wax
k'itk'uniye'
B'a yok ja' mi' **tsatsuk** yok sok mi'
xiwela'uk sb'aj.

Antonio Machado; *Álbum de oro del declamador universal*. Editores Mexicanos Unidos, 3a. ed., México, 2001, p. 35., Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

2. Ja ab'al jumasa *mas* k'ik' yelaw wax yala jastal ja sb'i'il jmojtiki, te'altik, jastik ay ja b'a lu'umk'inali sok tuktukil. Ts'ijb'an b'a ay jaman, ja' chikan b'aya wa sjak'a ja ab'ali.

Jastal ja niwanlek paman ja'i	
Jastal ja satk'inali sok jas yelaw	
Jas yelaw ja a'kwali	
Jastal ja alamo	

3. Tsa'a ja ab'al wa sts'iktes ja xe'n lo'ili, ja' chikan ja lo'l k'umaxita.

Ja wamoj alijeli sak sb'aktel sok jel.

- a) tsats b) tsamal c) sak mak' yelaw

Ja yok ja'i jel.

- a) laman sok mi' xiela'uk sb'aj b) ch'in sok sak ja ya'leli
c) jel cha'an sok jel tsats ja yoki

Ja te'altiki jel.

- a) wuts b) tsamal aye c) ya'ax

Ja wamoj alijeli lajansok jun k'anal ja b'a sat k'in al.

- a) mojan b) najati c) najatleki

**4. Le'ajaba' waju'un ba'sk'umajeli ja tsamallo'il sb'i'il "Yab'alil k'anwaneli"
b'a oja ta' ja ab'al jumasa wax yala jastal ja jas wax tax ti'i. Tsa'an
ts'ijb'an b'a jisan.**

Ja ab'al jumasa kilayikta'i wa sb'i'ilan wax yala jastal j ajas wan taxel ti'i, ma lakaltik wax yalawe jastal ja jmojtiki, ja te'altiki, ja chante'i sok tutukil jastik wa sjoyb'ayotik, jastal yojk ja', k'e'en, wits jumasa sok tuktukil.

Ja yanni wax ta'atik ti' jun jastik ma jun jmojtiki, jel st'ilanil wax kalatik jastal, jas yelaw, janek' sniwanil, jastal ja sk'ujoli sok tuktukil.

5. Jak'a ja sjob'jel jumasa sok-ita jun ab'al, ja' chikan jastal waxa wila ja b'a kulana'i sok ja jastik ayi.

Janek' sniwanil ja wacomoni

Jastal ja te'altiki

Jastal ja jmojtiki

Janek'tik sniwakil ja witsi

Jastal ja b'a wax neb'xi ju'uni

Laja ja jastal ja k'ulan sok wamoj jumasa.

Yoxil sneb'jel

Ja jastik oj ta'xuki:

- ♦ Oja na'sb'aj jasyi'oj jun sju'unil jaswax lajxi b'a jun tsomjel, jastal sk'umajel xe'ntikyaman lo'il.
- ♦ Oja na'sb'aj jastik jel st'ilanil wax alxi b'a sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli.
- ♦ Oja neb' sk'umajel tsats ja ju'uni.
- ♦ Oja na' sb'aj sok oja neb' sts'ijb'ajel ja yal ab'al sok sat ab'al: wax ya'we och b'i'ilali.
- ♦ Oja na' jastik *pensaril* oj a'xuk ochuk ja b'a lo'il oj ts'ijb'axuki.
- ♦ Oja chol ja *pensar* jumasa ja b'a lo'ili.
- ♦ Oja ts'ijb'a ma oj b'ut' ja sju'unil jelali.
- ♦ Oja tojb'es jun lo'il ts'ijb'axel sok oja tukb'es b'a oj chiknajuk ja jas oj alxuki.
- ♦ Oja na'sb'aj jasunk'a wax yalawe'i sok jastaltik tojb'el ja schab'il lo'il a'teltaxeli.

1. K'uman ja jas ts'ijb'axeli cho k'ela ja letawa'i.

Ja *Carlosi* jel chamk'ujol-ay ja b'a sti' snaji, wa'n sk'umajel pilan ek'ele ja "Sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli", b'a wax yala ke ja ye'ni oj stulyi ya'teltajel ja *drenaje* b'a *barrio San Antonio* b'a yajtab'il b'alune ja *noviembre*; b'a wake *hora* sakb'i k'inal sok man schab'il *hora* b'a x-och k'ak'u.

-Ti' lajub'al B'a yoj komon, mini oj B'OB' kal
ke mi' oj a'tijukon-a, kechani ta oj tup ja
multa janek' yaluneje'i.
-Pe ta a'tijiyon, mixani oj cham jk'ujol-a.

2. Lo'ilta'an sok ja wamoj jumasa.

- Jasunk'a wa'n ek'elyujil ja *Carlosi*.
- Ayma b'a ak'umanta jun sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjel-a, jasunk'a wax yala.
- Jas ya'tel.
- Jastal oj skoltaya jun sju'unil jas wax chapxi b'a jun tsomjel.

3. Le'a ja "Sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjel", a'yi jun sk'umajel sok jisa b'a yib'el ja ab'al jumasa jel t'ilan xawila'i.

4. Ts'ijb'an b'a ili ja xe'ntikyaman lo'il ajisa b'a yib'eli.

5. Sok ja ab'al jumasa jawi, ts'ijb'an ja jastik wax jaka k'ujol ay yi'oj ja sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli. Cho lo'iltan.

6. K'uman tsats ja sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli cho tsa'a ja b'a sb'ejlal ts'ib'unub'al ja xe'ntikyaman lo'ili.

Ja sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli ja'ch wax yala:

- a) Ja ma'ti ti' kulan b'a *barrio San Antonio* oj b'ob' wajuke ja b'a sk'ijnal ja jwawtik b'a luwari.
- b) *Julián Sántiz López, Javier Hernández Hernández, Carlos Aguilar Jiménez* sok *José Armando Pérez Sántiz*, oj ya'teltaye ja *drenaje*'i.
- b') Ja ta ayk'a ma mi' a'tiji'i t'ilanlek oj eluk b'a luwari sok oj ya'kan ja snaji sok ja slu'umii.

Ja ju'un kilatikta'i wax makuni b'a:

- a) Oj k'apxuk a'tel.
- b) Oj lajxuk jun lo'il yuj smeranil.
- b') Schapjel k'in jumasa.

Ja ta ayk'a ma' mi a'tiji'i oj stup sok:

- a) Sts'akol jun k'ak'u a'tel.
- b) 200 ja chab' k'ak'u.
- b') 100 ja k'ak'u.

Jasla chi sok ja st'ilanil ja sju'unil wax lajxi b'a jun tsomjeli.

7. Le'a ja jastik yi'oj ja sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli cho asta'sb'aj sok jun jisan. K'ela ja it tojb'elxa'i.

Ma'tik oj
a'tijuk

Schojlal jastik oj
lajxuk

Sfirma ma'tik ay
schol

Sfirma b'ankilal
jumasa

Jastik lajxi

Sb'i'il ja
ju'uni

Stupjel
sok ta'k'in

Jas tuk
alxi

Sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjel

B'a b'alune *hora* sok jun tajb'e *minuto* ja b'a swaxakil k'ak'u yajtab' ja yixawil *noviembre* b'a jab'il 2007, sta'unejsb'aje b'a snajtsil tsomjel b'a komon *Rosario Bahuitz*, schonab'il *Margaritas*; sniwan chonab'il *Chiapas*, ja ma'tik ay scholi sok spetsanil ja b'ankilal jumasa b'a luwari; ti' slajawe jastal iti'.

Schojlal jastik oj lajxuk

1. Sk'umajel sju'unil b'i'ilal.
2. Yajjel ta a'ayxa ja ma'tik tsomani.
3. Ya'teltajel ja *drenaje*.
4. Jas tuk oj alxuk.

Ja yajni ch'akta ek'uk ja b'i'ilali sok ixita ta a'ayxa ja ma'tik tsomani, jitsan ja ma' lek yab' oj tulxuk ya'teltajel ja *drenaje* b'a *barrio San Antonio*, b'a sk'ak'u'il jechel b'alune yajtab' ja *noviembre* b'a jab'il ayotiki, oj a'teltaxuk b'a wake *hora* sakb'i k'inal sok man schab'il *hora* b'a x-och k'ak'u; ja ma'tik oj ochuk a'teli ja': *Julían Sántiz López, Javier Hernández Hernández, Carlos Aguilar Jiménez* sok *José Armando Pérez Sántiz*.

Ja ta ayk'a ma'mi' a'tiji jun k'ak'u'i wa stupu 200.00.

Jas tuk lajxi

Lajune swakax ja winik *Carmelino Hernández* ochye alaj b'a slu'um ja *Carmelino Pérez Pérez*. Lajxi b'a yoj komon ke oj stup 800.00 b'a chab' ek'ele: Ja sb'ajtanil snalani oj stup b'a chan lajune yajtab' ja ixaw iti', ja'xa jun snalani b'a xch'ak ja ixawi.

Mi' jas alxi tuk, ch'ak ja tsomjel b'a chane *hora* sok lajune cha' winike b'a k'ak'u cho tulxiyi'i, sk'ulane *firmar* ja ma'tik ti' ajyi ja b'a tsomjeli.

Ma'tik ay schol

Armando Pérez Hernández
Comisariado ejidal

Roberto Sántiz Aguilar
Consejo de vigilancia

Artemio Jiménez Cruz
Agente municipal

Ja ma'tik ti' ajyi ja b'a tsomjeli:

Ja **sju'unil jas wax lajxi b'a jun tsomjeli**, jun ju'un b'a wax ts'ijb'axi ja jastik wax lo'iltaxi b'a jun tsomjel. Ja jastik wax ts'ijb'axi ja b'a ju'un iti', ja' chikan jastal wax lajxi ja lo'ili ma lo'il jumasa wax alxiyab' ja ma'tik stsomunesb'aji.

Ja ma'tik ti'ni wax aji b'a tsomjeli t'ilan wax ch'ak sk'uluke *firmary*, b'a ja'chuk oj makunuk meran ja ju'un iti', sok oj ko' mulal ja ma' mi oj skis ja ju'uni.

Sk'umajel tsats

1. K'uman jitsan ek'ele ja xentikyaman lo'ili, ja' chikan jastal wax k'anxi'awi.

- a) Ja jmajtan mas tsamal k'eb'ub'alki ja iti' **(tsamalil k'ujol)**.
- b) Mito-ay jk'ujol pe takal takal wa'non chamel **(cham k'ujol)**.
- b') Jastal xawila, jk'ulantik *ganar* ja tajneli **(tsamalil k'ujol)**.
- ch) Kala al, mok wajan **(cham k'ujol)**.

2. Contesta.

- Jasunk'a wax k'anxi ja b'a xe'ntikyaman lo'il a sok chji.

- Ja lekxa k'uman junxta snujk'il spetsanil ja xe'ntikyaman lo'il jumasa, junxtama ja jas oj yali.

- Jasyuj ja jel t'ilan oj k'umaxuk ja lo'il jumasa sok ja snujk'il wa sta'a'i.

Wan-ama xana'a

Ja yajni xak'uman tsats ja ju'uni oj b'ob' ja le' jun tik'e jastal oja wa'yi ja snujk'ili. B'ajtan oja wab' sb'ej ja jas wax yala sok jasunk'a wax k'an yalawab' ja ma sts'ijb'ani sok ti'xa k'uman jitsan ek'ele'a b'a oja wab' b'a oja k'umuk tsats, takal t'unuk sok stsamail smaklajel wak'umali b'a ja'chuk oj chiknajuk ja ab'ali sok ja xe'ntikyaman lo'il jumasa jel st'ilanil xawab' oj yab'ye sb'ej ja ma'tik wa'ne smaklajeli.

Ja iti' mi' kechanuk oj skoltayotik b'a oj kan jk'ujoltik jun lo'il wax cho makuni b'a oj ek'kujtik jun juts'in tsamal.

3. K'uman tsats ja lo'ili cho k'uman tsamal sok stojol ja ab'al jumasa.

K'uman b'ajtan atu'ch'il sok na'a jasunk'a wax yala'i.

Ja nichim sok ja asoni

B'a jun takin job'
ja azul satk'inali
xwololi'ek'
jun b'ok'e ason.

Jun yal nichim yila ek'i
moch'an wa'n chamel
ja'xa b'a sniwan wokoli
yalayab' ja'chuk.

Lek oj ek'kawujil, ke'n wax kala
jach'ni oj ek'uk-a
ye'n sjekunejajan ja jwawtiki tsamal ason
b'a mi' oj ch'ay jsak'anil.

Nolo b'a wa waltsil
ja lo'il iti'
koltan ja ma'
sok yok'el wa sk'ana'awi'i.

Luis Fernández G., *La flor y la nube*, Nueva serie Don Vasco, Ozda, México, pp. 73 y 75. Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

4. Spensarajel ja jas jk'umani.

Kab'ama sb'ej ja jas wax yala ja jujune spilulab'il ja lo'ili.

Kab'i ()

Miyuk ()

Tsats kab' sk'umajel ja b'a jujuntik spilub'al lo'ili.

Ja'chuk ()

Miyuk ()

5. K'uman ja lo'il sb'i'il "Ja yayjado ja chajab'aki" tey b'a waju'un b'a sk'umajeli cho chapa'ab'aj b'a oja k'umuk tsats ja tsomjel jakumi.

Koltanab'ajsok ja xe'ntikyaman julb'esnel b'a oja neb' sk'umajel ja ju'uni:

- ◆ K'uman ch'ab'an sok maklanlek ja jas wa sk'ana oj yali.
- ◆ K'uman toj sok tsamal ja ab'al jumasa.
- ◆ Na'asb'aj ja xe'ntikyaman lo'il b'a mas tsamal awab'i sok k'uman tsats, takal, kalax sok tsamal ja b'a wa k'umali b'a ja'chuk oj b'ob' awal ja jastik st'ilanil awila ja b'a lo'ili.
- ◆ A'lek ak'ujol ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il slam b'a wax taxi sok ma'ch'a sk'uluneji sok ja ma' sts'ijb'unej b'a pilan k'umali.

Ja yaljel iti' jelni st'ilanil oj alxuk b'ajtan yuja sk'umajel ja ju'uni.

1. Kuman ja loili, k'ela ja letawa jumasa cho k'uman ja jasuk'a wax yalawe'i.

Ja b'a semana jakumi, ja *Pabloi* oj ya ek' b'a sk'ab' jun tak'in ja wats *Lupe*. Oj alinuk 5% ja ixawi.

2. Lo'ilta'an sok ja waje'uman ju'uni sok ja wamoj jumasa.

- Jas yal ju'unil sk'ulan *firmar* ja wats *Lupe*.
- Jasuk'a scholi.
- B'a' wax makuni'a.
- Wan-ama xana'a sb'aj.

3. K'uman ja sju'unil b'a wax tupxi jelali. Kela ja jastik junk'a ts'ijb'unub'ali.

Sju'unil b'a jelal					
Oj tupe'	B'a luwar sb'i'il	Yajtab'	Yixawil	Jab'il	Janek'
Yajtab'					\$
<p>Ay jolti (tik) oj tup (tik) ja jastaltik wax yala ju'un iti' ja yajtab' jastal wax och ju'uni b'a sb'i'il. Ja _____ b'a sk'ak'u'il _____ yixawil _____ b'a jab'il _____</p> <p>Ja' janek' iti': _____</p> <p>Janek' jmaja (tik) wa skoltayon, ja ju'un iti' ja'ch yajtab'il _____ b'a _____ cho spetsanil wax yala st'ilanil oj tupxuk ja yajni sta'a sk'ak'u'il oj tupxuk ja jelali, jelni st'ilanil wax tupxi'a, cho ja'chni ja ek'tak'a sk'ak'u'il mix tupxi ja jastal wax yala ja b'a 79 syajtab'il ja ley sb'a general b'a titulos sok b'a operacion b'a credito. Wax k'e' mas ja yal ja tak'ini b'a _____% ja bawil. Ja'chni wax yala ja b'a 152 syajtab'il ja ley sb'a sb'ajtanil, schab'il, xoxil sok schanil inciso jumasa b'a ley general b'a titulos sok sb'a operacion b'a credito'.</p>					
Sb'i'il ja jelanumi		Mojtanum	Jelanum		
Sb'i'il _____					
B'a' kulana _____					
B'a' sb'aja _____		Firma	Firma		

4. Le'a ja b'a sju'unil jelanel ja k'umanta ja ts'ijb'unub'al jastal iti':

- Machunk'a sjela ja tak'ini.
- Janek' yi'aj jel.
- Mach'a sjelyuji.
- Jas yajtab'il oj stupe'.

Na'alek

Ja ju'un b'a jelaneli jun ju'un wax tojb'i ja yajni wax yi'aj jel tak'in jmojtiki ma jun *institución* b'a jun jmojtiki ma b'a jun *institución*. Ja b'a ju'un iti' wax je'xi ja'chuk:

- ♦ Ja janek' wax i'xi jel ja tak'ini.
- ♦ Jas yajtab'il oj stup ja sjeli. Wani xcho alxi, ata yujk'a mi' tupxi ja b'a yajtab'il jawi, wax tupxi yal ja tak'in jawi ma jun pilan stupjel.

5. B'ut'u ja sju'unil b'a jelaneli.

Ja wats *Trini* oj ya'yi jel 5, 000.00 ja wats ixuk b'a sts'e'el wanaji. Wa sk'ana oja Kolta sb'ut'jel jun sju'unil b'a jelanel.

Sju'unil b'a jelal					
Oj tupe'	B'a luwar sb'i'il	Yajtab'	Yixawil	Jab'il	Janek'
Yajtab'					\$
Ay jelti (tik) oj tup (tik) ja jastaltik wax yala ju'un iti' ja yajtab' jastal wax och ju'uni b'a sb'i'il. Ja _____ b'a sk'ak'u'il _____ yixawil _____ b'a jab'il _____					
Ja' janek' iti': _____					
Janek' jmaja (tik) wa skoltayon, ja ju'un iti' ja'ch yajtab'il _____ b'a _____ cho spetsanil wax yala st'ilanil oj tupxuk ja yajni sta'a sk'ak'u'il oj tupxuk ja jelali, jelni st'ilanil wax tupxi'a, cho ja'chni ja ek'tak'a sk'ak'u'il mix tupxi ja jastal wax yala ja b'a 79 syajtab'il ja <i>leyi</i> sb'a <i>general</i> b'a <i>titulos</i> sok b'a <i>operación</i> b'a <i>crédito</i> . Wax k'e' mas ja yal ja tak'ini b'a _____% ja ixawi. Ja'chni wax yala ja b'a 152 syajtab'il ja <i>ley</i> sb'a sb'ajtanil, schab'il, xoxil sok schanil <i>inciso</i> jumasa b'a <i>ley general</i> b'a <i>titulos</i> sok sb'a <i>operación</i> b'a <i>crédito</i> !.					
Sb'i'il ja jelanumi		Mojtanum	Jelanum		
Sb'i'il _____		Firma	Firma		
B'a kulana _____					
B'a sb'aja _____					

K'ela ta toj ats'ijb'unek ja ju'uni.

K'elalek:

- Ta ch'ak ats'ijb'uk spetsanil.
- Ta tojlek ch'ak ats'ijb'uk.
- Ta yuj ti' najka ats'ijb'an ja ab'al jumasa b'a wax ts'ijb'axi'i.

Lo'ilta'an sok ja wa je'uman ju'uni.

Slajelsb'aj ja lo'il jumasa ts'ijb'unub'ali

1. Ja b'a snéb'jel iti' oj k'eltik ja sju'unil b'a jastik wax lajxi b'a jun tsoṃjeli sok ja sju'unil jelaneli. Ts'ijb'an oxe jastal tojb'el ja b'a chab' ju'un te'yi.

**Sju'unil b'a jas wax
lajxi b'a jun tsoṃjel**

Sju'unil jelanel

2. Ts'ijb'an cho lo'ilta'an.

- Jastik junk'a stukili.

- B'a'tik wax makuni ja ju'un jumasa iti'.

- Jastik schol ja lom wax ts'ijb'axi'i.

Sna'jel sb'aj ja jk'umali.

1. K'uman ja lo'ili sok lutusok jun setan ja ab'al jumasa ma sat ab'al mas k'ik'ik yelawi.

Jasma jun yi'oj

Jasamajunk'a yi'oj **ja** yak'ixi
ja mukwanumi'.
Yuja jel x-inaji sk'ujole **ja** a'tijum jumasa,
wa xiwyeyuj,
ja wax k'oy **ja domingo ja** b'a k'achinub'i
sok te'y **ja** cha'numi
jastal jun tsamal k'ak'u,
sak'an yuja k'ak'i...

José María Gabriel y Galán, "¿Qué tendrá?"; *Álbum de oro del declamador universal*, Editores Mexicanos Unidos, 2001, p. 397.
Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

2. Ts'iktes ja xe'tiyaman lo'il sok ja yal ab'al ma sat ab'al wax ya chiknajuk sb'ej ja jas wax k'anxi oj alxuki. Kolta'ab'ajsok ja letawa te'y b'a spak-axil ak'ab'i.

_____ wakax jumasa ja' sb'a jtat aweli.

K'k'il yelaw _____ ts'i'i.

Ayxa ajan _____ b'a alaji.

Jel tsamal x-ilxi _____ job'i.

3. Ja ya'ni, ts'ijb'an ja yal ab'al ma sat ab'al me'yuk ja b'a xe'ntiyaman lo'ili.

_____ sk'elsat ja jmoj alijel_ jel tsamal.

Oj wajkon b'eiyel _____ ya'n a'kwai.

Lawaj jk'eltik _____ jmojtik_.

b'a satk'inal wax ilxi k'anal .

_____ k'a'u'i wax eljan sajto sok wa smusb'aj ja mito

x-och a'kwál .

4. Le'a ja b'a waju'un b'a sk'umajeli ja tsamal lo'il "Jasma jun yi'oj". Lutu sok jun setan ja yal ab'al ma sat ab'al jastal kilatikta. Tsa'an ts'ijb'an b'a waju'un ay sjisanil.

[illegible]

Lajasok ja wamoj jumasa ja jastik ats'ijb'anexi.

B'a oj na'xuk t'usan smoj

Ja yal ab'al ja wax ka'tik sb'i'iluk wax ya och b'i'ilal m ajas wa'n taxel ti' ba jun lo'il. Ja b'a yajni wax ch'ak ja jas wax alxi'i wax ts'ijbaxi ja sat ab'al i. Ayni jujuntik lo'il mi' ti' wax ts'ijb'axi ja i ja yajni wx ch'aki, ayni ti' wax yi'ij b'a snalan ma b'a yoj lo'il, b'a ja'chuk oj chiknajuk sb'ej ja jas wa'n alxeli.

5. Ts'ijb'an jujuntik yal lo'il b'a oja wa'ochuk ja yal ab'ali sok ja sat ab'al kilatikta.

- a. _____

- b. _____

- b'. _____

Je'ayi ja waje'uman ju'uni ja jastal ak'ulani.

Sje'jel sok sk'eljel ja jas neb'xi

Sb'atanil tsome'

1. Ja' chican jasunk'a waneb'unej ja b'a tsome iti', ts'jb'an jasunk'a pakub'al slam ju'uni.

2. Ts'ijb'an jun ju'un b'a ya'jelkani.

3. Ts'ijb'an chab' xe'n lo'il b'a ayi'oj b'i'ilal.

a. _____

b. _____

4. Jas schol ja ju'un wax ts'ijb'axi ba smanjel jastikjunuki.

5. Ts'ijb'an ja sb'i'il chab' spilulab'il ja ju'un b'a jas lajxi b'a jun tsomjeli.

a. _____

b. _____

6. Ts'ijb'an chab' xe'n lo'il b'a oj k'umaxusok snujk'il cham k'ujol sok tsamal kaltsilltik.

a. _____

b. _____

7. Jasyuj ja jel t'ilan oj jna'tik sk'umajel tsats ja ju'uni.

8. Ts'ijb'an jujuntik jastik juk wax och ja b'a yal sju'unil jelaneli.

9. Jisa b'a yib'el ja ab'al jumasa wax yala jastal ja jas wax tax ti'i.

- ◆ Yaxal xajkitaj.
- ◆ Ja tanali jel tsamal.
- ◆ Ja niwan wakaxi b'ajti ja b'a ts'akab'i.
- ◆ Yajk'achil ja smes ja jnani.

10. Ja b'a xe'tiyaman lo'ili jisa b'a yib'el ja yal ab'al wax ya och b'i'ilali soj ja sat ab'al wa sts'iktes tsamal ja jas ts'ijb'unub'ali, jata ayk'a'i.

a) Ja ke'ntikoni yintilotikon ixim.

b) Ja jk'umaltikoni jel stojolil.

b') Ja kixukiltikoni jel snup ja sk'u'e'i.

ch) "Yuntikilotikon tatal jumasa slujmalane ili".

Schaba'il tsome'

Ja we'n untik ma niwan ne'b'uman:

- ♦ Oja ts'ijb'uk ja *pensar* jumasa, ja yajni xats'ijb'an ak'ujol jas oj yal jun lo'ili.
 - ♦ Oja na'sb'aj b'a'ya st'ilanil wax yala jun lo'ili.
 - ♦ Oja k'um tsats ja lo'il jumasa b'a oja na'sb'aj ja jastik st'ilanil wax yala'i.
 - ♦ Oja na'sb'aj jastaltik tojb'el sok jas schol ja jujuntik lo'ili.
 - ♦ Oja k'uluk ja sxete'il jumasa ja ts'ijb'aneli: schapjel, sts'ijb'ajel sok stojb'esjel ja lo'ili.
 - ♦ Oja ts'ijb'a yajk'achil ek'ele sok oja tukb'es ja lo'il jumasa jastal tojb'el b'ajtani, sts'ijb'ajel ma stukb'esjel yaljel sok sb'ob'elal.
 - ♦ Oja na'sb'aj jujuntik sb'ob'elal ja k'umal b'a ts'ijb'unub'ali.
-

Sb'ajtanil sneb'jel

Ja jastik oj ta'xuki:

- ♦ Oja na' sb'aj k'umal jumasa b'a jel st'ilanil b'a jun ju'un b'a scholjel b'a sk'umajel ja sb'i'il ja lo'ili.
- ♦ Oja na' jastal cholan ja *pensar* jumasa b'a lo'ili.
- ♦ Oja neb' sk'umajel tsats ja ju'uni.
- ♦ Oja na' sb'aj sok oja neb' sts'ijb'ajel ja ab'al jumasa wax wax yalawe ma' sb'aj jun jastik b'a mi'yu wax ts'ijb'axi ja sb'i'il ja ye'ni.
- ♦ Oja ts'ijb'uk *pensar* jumasa oj ochuk ja b'a lo'ili.
- ♦ Oja b'ut' jun sju'unil b'a wax k'anxi a'tel.
- ♦ Oja tojb'es ja lo'il ts'ijb'unub'ali b'a mi' oj ts'ijb'axuk chab' ek'ele ja *pensar* jumasa b'a junxta'i.
- ♦ Oja na' jastal tsoman ja *pensar* jumasa ja b'a lo'ili.
- ♦ Oja k'el ja jasuk'a oj ta'xuk ja b'a schab'il lo'il a'teltaxita'i.
- ♦ Oj waslajsb'aj ja lo'il jumasa a'teltaxeli.

1. K'ela sok k'uman ja jas nochani.

Jasuk'a oj jk'ultiki pe ajk'achto chamel ja wats *Carlota*taki, ye'nani yilawa sok ja yal alats ita'a.

maklanawil ja we'ni, ja iti' ja'ch wax yala: "sju'unil B'a jul schonjel (yujk'a sok me'xepali, scopiail ja sju'un B'a t'ojwanel ja ye'ni)".

2. Jak'a cho lo'ilta'an sok ja wamoj jumasa.

- Jasuk'a wa sje'a sok wa sk'uman ja ixuki.

- Jas wa acholan ja lechan ju'un b'a spuktesjeli.

- Ma'tijunk'a wa sk'ulan ja lechan ju'un iti'.

- Ayma b'a awilata junuk-a. Jasunk'a wa spuktesi'.

3. Le'a ja lechan ju'un b'a spuktesjeli cho *pensara'an* b'a jujuntik ab'al jumasa wax jak ak'ujol oj yale.

4. Jak'a ja sjob'jel jumasa iti'.

- Jasuk'a wax yaj na'tik k'inal ja ju'un b'a scholjeli.

- Jastik sb'i'il ja ju'un jumasa wax k'anji *original* sok scopiaili.

- Mach'tik junk'a wax k'anjiyi *constancia* b'a oj yal b'a' sb'aje'i.

- Ojma b'ob' wajuke *testigoil* ja tat-awel jumasa.

Laja sok ja wamoj jumasa ja jastik ats'ijb'ani.

Ja **lechan juj'un b'a spuktesjel** jun tik'e ju'un ts'ijb'unub'al b'a jun yaljel sok chikanlek sb'ejal; ay yi'oj tsamal letawa jumasa b'a oj ok' sk'ujol oj sk'umuk ja jmojtik ja jastik wax yala'i. Yujil ja yelaw sok ja sniwanili jel tsamal sk'eljel.

Ja b'a *tiempo* ayotiki ja **lechan juj'un b'a spuktesjel** jumasa wax makuni b'a spuktesjel jun yaljel b'a jel st'ilanil (niwan k'in, sk'ijnal jwawtik sok tuktukil); ja'chni sok b'a tajnel (sjiipjel *pelota*, ajnel sok tuktukil), sok b'a yaljel jun a'tel b'a jlekilaltik) (*campaña* b'a *vacunación* b'a jmojtik ma b'a chante jumasa sok tuktukil) ma b'a schonjel jun b'olmal.

Sk'umajel tsats

1. K'uman ja xe'nti yaman lo'ili ja jastal wax k'anxi'.

- a. Mini ek'ya sok ja wa wexamen-a (**k'ux k'ujol**).
- b. Janek' x-ek' wats, janek'-aya (**yutsilk'ujol**).
- b'. Wani skoltayalek ja wa k'u'a (**k'ux k'ujol**).
- ch. Tsamal ajulelex ja b'a na'its iti' (**yutsilk'ujol**).

Ala pilan xe'ntikyaman lo'il jastaltik ilxita'i.

Ja yajni wax k'umaxi ja ju'uni jel st'ilanil oj maklaxuk ja yok'el ja jk'umaltiki, jastal k'uxk'ojolil ma yutsilk'ujolil, ja jastal aneb'ata b'ajtani.

Oj b'ob' awab' sb'ej wewo ja lo'ili ja jastal oja k'umuki, ta yuj jun lo'il wax julb'esni, b'ob'ta cho ayni ay yi'oj xe'ntik yaman lo'il jastal yutsilk'ujolal, k'uxk'ujol ma tuktukil. Ja yajni oja k'umuk ja ju'uni t'ilan oja neb' sok oja k'el b'ajtan ja *pensar* yi'oj b'a mas t'ilani sok talna sk'umajel ja b'a ay yi'oj jun *punto* b'a lo'ili. Ja iti' wa skoltayotik oj k'umuktik tsamal ja *pensar* b'a ay st'ilanil wax kilatik b'a jun lo'il wax k'umantiki.

2. K'uman tsats ja k'utsan lo'ili.

Jun chulchul, jun wo' sok jun ts'eb'oj (K'utsan lo'il)

Yajni jawi ti'xa sje'a sb'aj jun yal chulchul-a, tsamalxta wax ts'eb'ani, yala oj yi'kanyi ja shol ja wo'i, ja'xa yaj yila ja tan wo'i jel tajki, mi sk'ana ma oj ochkan ja b'a scholi, pe ts'eb'anini ja chulchul-a. Yajni yi'aj t'un yip, ja'xa yajni yila ja tan wo'i, waj smojta ja chulchuli, ti' yalyab'a:

—Jel tsamala ts'eb'anita chulchul, alakab'i wan-ama xana'a b'aya wapensari.
 Ti' yala ja chulchuli —pes ti'ni ki'oj b'a b'ay ja wab'aji.
 Ti'xa yala ja wo'i —yak chi'an-a, mi xana'a b'ay ja jpensar ja ke'ni, *más* lek
 kax cha'nan t'unuk, ti' lats'eb'ani'a —Yajni sutusb'aj ja chulchuli b'a oj sk'el ja
 ma'tik wa'ne cha'neli, ja tan wo'i waj sjapyi ja *sguitarra* ja *iguana*, ti' sk'okoyi
 b'a yolom, toj chamel waj ja chulchuli. Ch'ay ja yok'eli.

K'umani sk'ujol ja wo'i: mi' ma' xts'eb'ani jastal ke'na.

Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, *Un sapo, un grillo y un canto, Relatos tojolabales*.
 Dirección General de Culturas Populares e Indígenas, SEP; México, pp. 19 y 21.
 Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

3. Spensarajel ja jas jk'umani.

- Tsats kab' sk'umajel ja k'utsan lo'ili.
- Jastik ab'alil tsats-ay kab' skumajel.
- Jasuk'a scholkuj ja oj na' sk'umjel tsats ja ju'uni.
- Kab' sb'ej ja jastal sjulb'eson ja je'uman ju'uni sok ja jastal jk'uman ja lo'ili.

4. Tsa'a jun lo'il ja b'a waju'un b'a sk'umajeli cho chapa ab'aj b'a oja k'um tsats ja tsomjel jakumi.

Koltanab'ajsok ja xe'ntikyaman julb'esnel b'a oja neb' sk'umajel ja ju'uni:

- ◆ K'uman ch'ab'an sok maklalek ja jas wa sk'ana oj yali.
- ◆ K'uman toj sok tsamal ja ab'al jumasa.
- ◆ Na'asb'aj ja tuktukil yaljel ja b'a lo'ili cho na'asb'aj jastal pilan yaljel.
- ◆ A'lek ak'ujol ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il slam b'a wax taxi sok ma'ch'a sk'uluneji sok ja ma' sts'ijb'unej b'a pilan k'umali.
- ◆ Ja yaljel iti' jel st'ilanil oj alxuk b'ajtan yuja sk'umajel ja ju'uni.

1. K'ela sok k'uman ja jas nochani.

Wax yalawe ke miB'i oj ya'weki
ja ka'tel yuja mi' ki'ajan ja ju'un
B'a sk'anjel a'teli.

Jasyuj ja lom wax cham ak'ujoli, pe wax
chonji ja tik'ota.
Wajtik, oj mojtaya smanjel sok sb'ut'jel.

2. Lo'ilta'an.

- Ayxama b'a awilunej ja wokol jastal iti'.
- Jasuk'a schol ja sju'unil b'a wax k'anxi a'teli.
- B'a' wax k'anji ja ju'un iti'.
- B'a' wax tax ja ju'un it b'a sk'anjel a'teli.

3. Le'a ja sju'unil b'a wax k'anxi a'teli cho k'ela ja jastik junk'a wa sk'ana sb'ut'jeli.

4. Jak'a ja sjob'jel jumasa iti' cho aslajsb'aj ja stojolil jumasa.

- Ts'ijb'an chanuk jastik wa sk'ana ja ju'un b'a wax k'anxi a'teli.

- Tsijb'an b'a' wax makuni ja sju'unil b'a wax k'anxi a'teli.

Na'alek

Ja sju'unil b'a wax k'anxi a'teli b'ob'elxa. Ja b'a ju'un iti' wax ts'ijb'axi tuktukil jastik wa sk'ana jastal b'i'ilal, jab'il, sb'il tat-awel, b'a' a'tijela'a, ma' oj b'ob' yil jun tak'in ja ta chamy'a'i, sok jitsan.

Chikan jastik *instituciónil* ma b'a jun *empresa* ja sju'unil b'a wax k'anxi a'teli jelni st'ilanil-a, b'a ja'chuk ojni na'xuk mach'a oj ochuk ja b'a a'teli.

5. Le'a sok b'ut'u ja "Ju'un b'a sk'anjel a'teli", ja' chikan jastik wa sk'ana, la kaltik yuj waxa k'ana jun awa'tel.

6. K'ela jun ek'ele smoj cho ts'ijb'an toj ja lo'ili.

♦ Mi'ma b'a ayto wa sk'ana sts'ijb'ajel-a.

♦ Tojmalek najka ats'ijb'an.

♦ Ay-ama b'a mi' ana'alek sb'ut'jel-a.

♦ Ja k'ulan-ama *firmar*.

Slajelsb'aj ja lo'il jumasa ts'ijb'anub'ali

1. Ja b'a sneb'jel iti' kilatik ja lechan ju'un b'a spuktesjeli sok ja sju'unil b'a wax k'anxi a'teli. Ts'ijb'an oxe jastal tojb'el ja b'a chab' ju'un kilatikta.

Lechan juj'un b'a spuktesjel

Sju'unil b'a wax k'anxi a'tel

2. Ts'ijb'an cho lo'ilta'an.

- Jastik junk'a stukili.

- B'a'tik wax makuni ja ju'un jumasa iti'.

- Jastik schol ja lom wax ts'ijb'axi'.

- Jastik junk'a wax yalakab'tiki.

- Wan-ama xtukb'i ja jastal wax ts'ijb'axi'i. Jasyuj.

Sna'jel sb'aj ja jk'umali

1. K'uman ja lo'ili sok k'ela ja ab'al jumasa tuk yalawi.

K'umaniye... ja chu' jumasa

(Fragmento)

- Wax pensaran ja **k'eni** ke ja jtatiki wa sna'a sb'aj yuja **ye'ni** jel xwaj b'eysel...
- jach' yala ja yal keremi.
- Ja'chni'a pe jas oj jk'ultisoke ja **ye'enle'**i...
- ...b'a mi oj spak-e ajnel, a'eluk wa wule ja **we'ni**—xchi waj ja b'ankilali.
- K'ela jastal sk'ulane, lajansok wa sk'anawe oj lo'lanuke sok ja **ke'ntiki**.
Ek' juts'in, ti'xa awani june ja yal chani:
- Moka tujk'ayotikonex...
- ¿**We'nexma** ja awaniyexi. Machtikxa junuk-a. jastalek wa xk'umaniye.
Mi'mayu kristyano'uke...

Diego Méndez Guzmán, *Literatura. Narrativa, Jich' sk'op balam...*, Consejo Estatal para la Cultura y las Artes, 2001, pp. 50-51. Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

2. Lo'iltan sok ja waje'uman ju'uni sok ja wamoj jumasa jastal wax alxi ja ab'al jumasa ja b'a jk'umaltiki.

3. Ts'iktes ja xe'ntiyaman lo'ili sok ja ab'al ma sat ab'al te'y ba' yal *cuadro*, b'a oj chiknajuk sb'ej ja jas wax k'nxi oj alxuki.

Ke'na	we'n	ye'na	Ye'nle'
Ke'ntik	Ke'ntikik	ke'ntikon	we'nlex

Wa'ntikon slo'iltajel ja a'teli ja _ _ ' _ _ _ _ i.
 Jel cham k'ujol kanye ja _ _ _ _ ' i.
 Jaxayuja _ _ ' _ waxa kisab'aj...
 Mik'a aykotik ja _ _ ' _ _ i mi jaso j b'b'uk.
 Tajnanik ja _ _ ' _ _ i, tajnanik.
 Ja _ _ ' _ i oj wajkon le'uj wakax ja jecheli.
 Malansok _ _ ' _ _ jcha'waniltik.
 Ja _ _ ' _ jel smeranil ja slo'il.

4. Je'ayi wa wa'tel ja waje'uman ju'uni sok tojb'es jata ay b'a mi' ja'chukuki.

B'a oj na'xuk t'un smoj...

Ja yal ab'al jumasa iti' wax yalkab'tik ma' wax k'umani, ma' wax k'umaxi, ma' wax tax ti'.

5. Le'a ja b'a waju'un b'a sk'umajeli ja lo'il sb''il "K'umaniye ja chu' jumasa" b'a oja ta' ja yal ab'al jamasa kilatikta'i. Tsa'an ts'ijb'an b'a waju'un ay sjisanil.

6. Ts'ijb'an xe'ntiyaman lo'il b'a oja ja wa'ochuk ja ab'a jumasa kilatikta.

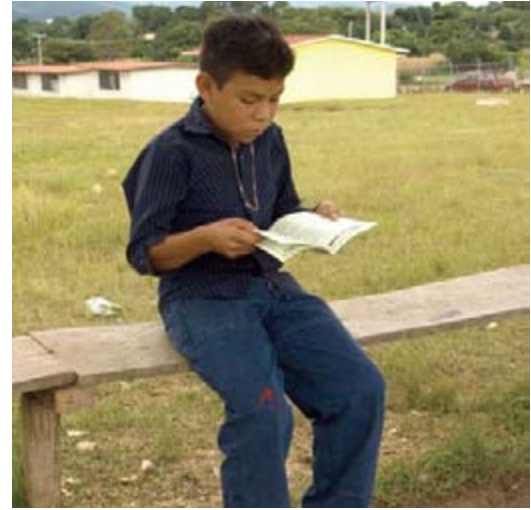
Schab'il sneb'jel

Ja jastik oj ta'xuki:

- ♦ Oja ta' k'eljel ja jastik ts'ijb'unub'al ja b'a lo'ili.
- ♦ Oja k'umuk sok oja ta' k'eljel jastaltik cholan ja jas wax alxi ja b'a ju'un oxe spakulab'il "Ja *SIDA*".
- ♦ Oja k'umuk tsats ja ju'uni.
- ♦ Oja na' sb'aj sok oja neb' sts'ijab'ajel jaq ab'al: wax yala ma' sb'aj ja jas wax tax ti'i'.
- ♦ Oja je' jastal wax tojb'i ja lo'il oj ts'ijb'axuki.
- ♦ Oja ts'ijb'a jun ju'un wax ts'ijba'xiyi ma oj ya ek'yi schol jum ma' mi' te'yuk.
- ♦ Oja tojb'es ja lo'il ats'ijb'uneji, ja' chikan jastal wa sta'a stojolil ja jas wax k'anxi oj alxuki.
- ♦ Oja ta' k'eljel jastal cholan ja jastik wax alxi ja b'a lo'ili.
- ♦ Oja na' jasunk'a wax k'anxi oj alxuk ja b'a schab'il lo'il a'teltaxeli.
- ♦ Oj k'elxuk ja stukil sok slajanil ja lo'il jumasa a'teltaxeli.

1. K'ela ja letawa cho k'uman ja lo'il jumasa'i.

2. Lo'ilta'an sok wamoj jumasa.

- Jasma junuk ja wa'n spiljel ja ak'ixi.
- Jasma lo'ilil wa'n sk'umajel ja keremi.
- Wan-ama xana'a sb'aj ja ju'un iti'.
- Jas schol ja ja ju'un oxe spakulab'ili sok ma'tikma wa sk'ulan.

3. Le'a ja ju'un oxe spakulab'il sb'i'il "Ja jastik t'ilan oj na'xuk sok ja VIH SIDA" K'uman ja spilulab'il jumasa cho lo'ilta'an.

- Jasunk'a ek' ak'ujol ja yajni ak'uman ja sat ab'al jumasa *mas* niwaki.
- Jaye spilulab'il yi'oj ja lo'ili.
- Jasunk'a st'ilanil wax yalakab'tik ja b'a spilulab'il jumasa ja lo'ili.

4. K'uman ja ju'un oxe spakulab'ili cho k'ela ta lajansok ja jas ak'ulan sok ja jas wax yala'i.

5. K'uman ja spilulab'il wax yala "Jastal wax juljb'ajtik ja VIH SIDA". Ts'ijb'an jun F ja ta mi'k'a ja'chukuki sok jun V ja ta ja'chuki. K'ela ja jun tojb'elxa'i.

K'ak', k'ak' che'e, tikawanel yoj a'kwat b'a mix na'xi jasyuj. (V)
 Wax k'e' kalatik pe ja'chni wala wa'tik jastal k'ajyelotik-a. ()
 Mix k'anxi sk'umajel ju'un sok mini tajnel. ()
 Jalal ojob' pe mi'yu wax pak'muji jni'tik b'ajtan sok mi'yu ()
 waxa wab'tik may.
 Wax ko' kalatik 10% sok ja'chni wala wa'tik jastal k'ajyelotik-a. ()

6. Laja ja wa wa'tel sok ja b'a wamoj jumasa, a skoltaya waje'uman ju'uni cho tojb'es ja b'a mi' lekuk-ayi.

7. Asta'sb'aj sok jun jisan ja jujune yal lo'il sok ja sb'i'ili, ja' chikan b'aya wa slajasb'ajsoki. K'ela ja jun tojb'elxa'i.

Ja' wax ya juluk ja VIH.

Jasunk'a oj k'ultik b'a mi' oj syamotik ja chamel iti'.

Ja' sat yab'alil *Síndrome de inmunodeficiencia adquirida*.

B'ama wax jak ja SIDA

Ox tik'e: b'a jchik'eltik, yijeljb'ajtik sok jastal yal untik mito xjul schonjel.

Jastal wax ek'jb'ajtik ja SIDA

Oj lapxuk *condón* sok mi' oj yamxuk ts'istak'in *aguja* sok *jeringa* b'a makuni'ta.

Jasunk'a SIDA

Je'ayi ja wamoj jumasa ja wa wa'teli.

8. Lo'ilta'an.

- Jas spilulab'il ja *mas* jel tsamal awab'i.
- Jas sb'i'il ja ju'un oxe spakulab'ili.
- Jas *institución* sk'ulan.
- B'a' oj b'ob' ata' *mas* lo'il jastal it-a.

9. Ts'ijb'an ja jastik wax job'xi, ja' chikan ja lo'il ak'umanta'i.

- Jayema sok jastal ja spilulab'il ja lo'ili.

- Jastalma cholan-ay ja lo'ili.

- Janek'ma sniwanil ja lo'ili.

- Jastalma tojb'el ja lo'ili.

- Jasma tik'e k'umal ts'ijb'unub'al sok ja lo'ili.

Ja **ju'un oxe spakulab'ili** wax makuni b'a wax yalakab'tik jun lo'il b'a jpetsaniltik, wa scholokab'tik sok ab'al jumasa chikanlek sb'ej.

Wax ts'ijb'axi ja sb'i'il ja *institución* ma' sk'ulani, ja tuk ma'tik koltani'i sok ja *dirección* b'a oj b'ob' wa job'xuk jas *mas* wax k'anxi oj na'xuk ja jas wax yala.

Ayni **ju'un oxe spakulab'il** wax jaksok sletawa'il b'a mas tsamal sk'eljel sok b'a mas oj k'anxuk oj jk'umtik. Tuktukil jastal wax pilxi.

Sk'umajel tsats

1. K'uman ja xe'ntikyaman lo'ili sok neb'a ja jastal wax k'anxi'i.

- a) "...wayan, ke'n oj ts'eb'anukon" (**tsamal k'umal**).
- b) "Rosa, jel tsamala" (**cham yiljel**).
- b') "Ku'ajtikon b'a axub' ja ya'al jsatikoni" (**tsamal k'umal**).
- ch) "Jel tsamal xlijpi ja wa k'ik'il sati" (**cham yiljel**).
- ch') "...ja yip ja k'ak'u ja ts'eb'oji" (**tsamal k'umal**).
- d) "Jel tsamal ja k'u'ali" (**cham yiljel**).

- Ala tuk xe'ntiyaman lo'il jastalni chab' tik'e ilxita.

Ja ma'tik wa sk'umani wa sle'awe jun tik'e jastal snujk'il, ja'ni chikan jastal ja ma'tik wa smaklani. Tuktukil wa xk'umaxi ja lo'ili, ta yujk'a yal untik ma niwan jmojtik, ta ay b'a yab'yeta ja lo'ili ma *mito*, ta tsamal xyab'ye ma miyuk. Ja'yu jel t'ilan oj jna'tik b'ajtan jasunk'a wax yala ja lo'ili b'a ja'chuk oja na' jastal oj ak'umuk, oj b'ob' anik ja wak'ab'i sok oja k'eltaluk ja ma' wa smakla'i b'a ja'chuk oj yab'ye sb'ej tsamal ja lo'ili.

Jel t'ilan oj na'xuk jastal wax k'umaxi ja ju'uni, b'a ja'chuk oj kan jk'ujoltik ja jas wax yala ja lo'ili.

2. K'uman tsats sok maklanlek sb'ej ja lo'il iti'.

Ts'eb'oj b'a sk'anjeljb'ajtik

Lek x-ek'awujil, yuja tsamala, wax k'ana.

Lek x-ek'awujil, yuja ke'n jb'aja, wax k'anawa.

Lek x-ek'awujil, ja yajni wax k'elawa, wax k'anawa.

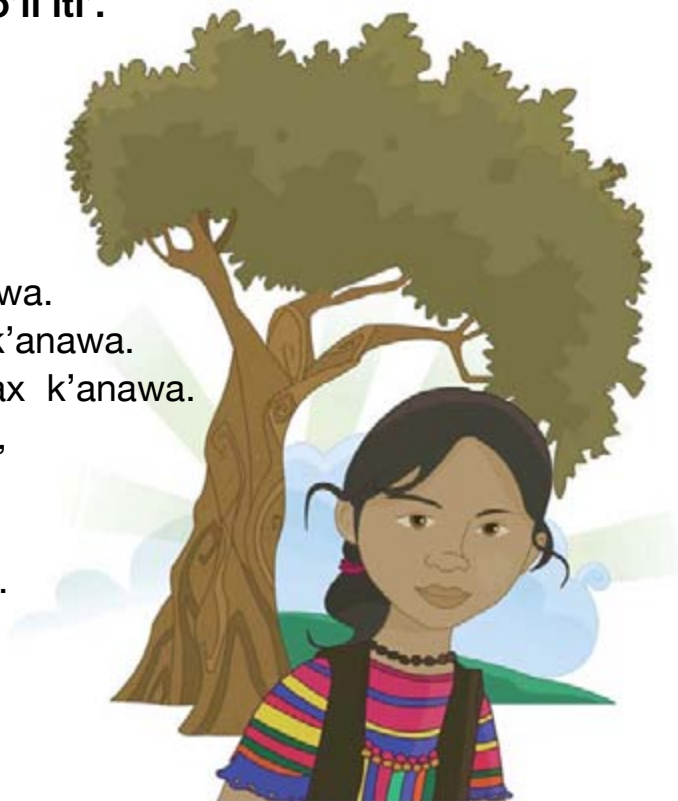
Lek x-ek'awujil, ja yajni waxa k'elawoni, wax k'anawa.

Tsamal ixuk... yuja waxa k'anawoni ja ya'ni,

jel tsamal x-ek' ja k'ak'u'i.

Lek x-ek'awujil, wax k'ana ja ke'ni.

Ja jwawtik sok ja lu'um k'inali oj stalnaya'e.

3. Lo'ilta'an sok wamoj jumasa, ja' chicken ja sjob'jel jumasa iti':

- Jasma junk'a wax yala ja lo'ili.
- Machma junk'a wax lo'iltaxi'i.
- Jasma jk'anajb'ajtiki. Junk'a waxa na'awex ja b'a jastal wax.

4. Spensarejel ja jas jk'umani.

Kab' sb'ej ja jas wax yala ja jujune spilulab'il ja lo'ili.

Kab'i ()

Miyuk ()

Tsats kab' sk'umajel jujuntik xe'n lo'ili.

Ja'chuk ()

Miyuk ()

5. Le'a ja b'a waju'un b'a sneb'jeli ja tsamal lo'il sb'i'il "Wax k'intesjb'aj sok wax ts'eb'antajb'aj" sok chapa'ab'aj b'a oja k'umuk tsats ja b'a tsomjel jakumi.

Koltab'ajsok ja jastik nochani b'a oja neb' ja sk'umajeli:

- ◆ K'uman takal ja lo'ili sok k'ela ja jas wa sk'ana oj yali.
- ◆ K'uman toj sok tsamal ja ab'al jumasa.
- ◆ K'ela ja lo'il jumasa b'a jel t'ilani sok b'a mi' jel t'ilanuki, neb'a tuktukil tik'e jastal oja wal ja xe'n lo'il jumasa sok oja k'eltaluk ja maklumani pe mi'ni oja ch'ay ja spilulab'il b'a wala kani b'a oja na' b'a oj cho atulyi sk'umajel-a.
- ◆ Mok ch'ayuka k'ujol ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il slam b'a wax taxi, ja sb'i'il ja ma' sts'ijb'ani sok ja ma' sts'ijb'unej b'a pilan k'umali.
- ◆ Ja yaljel iti' jel t'ilan oj alxuk b'ajtan yuja sk'umajel ja ju'uni.

1. K'ela ja letawa jumasa sok k'uman ja yal lo'ili.

2. Lo'ilta'an sok ja waje'uman ju'uni sok wamoj jumasa cho ts'ijb'an ja jastik wax job'xi.

- Jas ju'unil wa sje'a ja ixuki.

- Jasunk'a schol ja ju'un sb'i'il *carta poderi*.

- Ayxama b'a awilata'a.

- B'a' oj b'ob' makunukawujil-a.

3. Le'a sok K'uman ja ju'un sb'i'il *carta poder*.

Carta Poder

_____ ja _____ b'a jab'ilil 20 _____.

Ja winik Francisco Sántiz Cruz

Ja b'a ju'un iti ye'n _____ ja
_____ b'a oj ya e'ki jchol ja.

Jachni oj b'aob' yal ja ye'n ja b'a mini lex ja jastik mini xtojoluk oj ek' uki, ja jmojtik ma'ni max kan kulan sk'ujoli ja b'a chikan jastik wax tojb'i'i. Ja b'a ju'un iti' t'ilani wax na'xisb'aj ja *firma* tayuj meran ja *smandar* yena ma' sb'i'ili. Mini oj makunuk ja ta yujk'a mi' meranuk tojb'el tsamal ja ju'un it-a. Ja ta te'k'a'ay ja *testigo*, ojni b'ob' sk'el cho oj smakla ja jastal wax chapxi jun lo'ili ma chikan jasuk'a ojni cho b'ob' yal ja *spensar* ja ta yujk'a mini lek xyila'i yuja ja'chni wax yala ja b'a jleytiki.

Ja ma'tik ay choli wa sk'ela ja ju'un jumasa iti', wani sk'ana b'a smeranil wax b'ob' ja ju'un jumasa iti', b'a ja'chuk ojni b'ob' kaltik ja smeranil ja *jderecho*-tiki.

Wax k'ab'an _____ Wax ka ek' b'a sk'ab' _____

4. Ts'ijb'ansok jun wamoj ja jas wa xjob'xi'i.

- Jasunk'a wax alxi ja b'a jun ju'un sb'i'il *carta poder*.
- Jastik junk'a wax ts'ijb'axi b'ajtan sok tsa'ani.
- Jas tik'e k'umalil wax ts'ijb'axisok.
- B'a' wax makuni'a sok jastal wax ts'ijb'axi.

5. Astasb'ajsok jun jisan ja yal *cuadro* jumasa sok ja spilulab'il b'a wa slajasb'ajsok b'a ju'un ilxita.

Sb'i'il sok *sfirma* ja ma' wax
a'ji sk'ab'uk ja ju'uni.

Ja Jas wax alxi.

Carta Poder

_____ ja _____ b'a jab'ilil 20 ____.

Ja winik Francisco Sántiz Cruz.

Ja b'a ju'un iti ye'n _____ ja
_____ b'a oj ya e'ki jchol ja.

Jaohni oj b'aob' yal ja ye'n ja b'a mini lex ja jastik mini xtojotuk oj ek' uki, ja jmojtik ma'ni max kan kulan sk'ujoli ja b'a chikan jastik wax tojb'i'i. Ja b'a ju'un iti' t'ilani wax na'xisb'aj ja *firma* tayuj meran ja *smandar* yena ma' sb'i'il. Mini oj makunuk ja ta yujk'a mi' meranuk tojb'el tsamal ja ju'un it-a. Ja ta te'k'a'ay ja testigo, ojni b'ob' sk'el cho oj smakla ja jastal wax chapoi jun lo'ili ma chikan jasuk'a ojni cho b'ob' yal ja spensar ja ta yujk'a mini lek xylla'i yuja ja'chni wax yala ja b'a jleytiki.

Ja ma'tik ay choli wa sk'ela ja ju'un jumasa iti', wani sk'ana b'a smeranil wax b'ob' ja ju'un jumasa iti', b'a ja'chuk ojni b'ob' kaltik ja smeranil ja jderecho-tiki.

Wax k'ab'an _____ Wax ka ek' b'a sk'ab' _____

Luwar sok ajtab'.

Sb'i'il sok *sfirma* ja ma'
wa sjeka ja ju'uni.

Sb'i'il ja ju'uni.

Testigo jumasa.

Ja ju'un sb'i'il **carta poder** wax ts'ijb'axi b'a wax alxiyab' jun ma' wax na'xileksb'aj oj b'ob' ya ek'yi schol ja ma' mi' teyuki, b'a jastal jun tsomjel ma jun sk'uljel *firmar* ju'un. Wax ts'ijb'axi ja sb'i'il ja ma' wa sjeka'i sok ja sb'i'il ja ma' wa slok'olani.

Ja ju'un iti' jel xmakuniyuj ja ma' wax waj a'tel najati yajni wax k'anjiyi oj tojb'uk jun sju'un, ti' wa sle'a jun ma' oj slok'luk-a jastal smoj-alijel, sche'um ma tuk ma' wa sna'aleksb'aj. T'ilan oj sje'a ju'un iti' b'a oj na'xuk ke ye'n slok'ol ja ma mi' te'yuki, ja'chuk oj b'ob'uk ja jas wax k'anxi oj tojb'esxuki.

6. A'tijanasok ja wamoj jumasa sok askoltayex ja je'uman ju'uni, alawik jun lo'il b'a ay st'ilanil oj b'utxuk jun *carta poder*.

7. Ts'iktes ja ju'uni sok ja jastik ats'ijb'an ja b'a a'tel k'ulaxita.

Carta Poder

_____ ja _____ b'a jab'ilil 20 _____.

Ja winik Francisco Sántiz Cruz

Ja b'a ju'un iti ye'n _____ ja
_____ b'a oj ya e'ki jchol ja.

Jachni oj b'aob' yal ja ye'n ja b'a mini lex ja jastik mini xtojoluk oj ek' uki, ja jmojtik ma'ni max kan kulan sk'ujoli ja b'a chikan jastik wax tojb'i'i. Ja b'a ju'un iti' t'ilani wax na'xisb'aj ja *firma* tayuj meran ja *smandar* yena ma' sb'i'ili. Mini oj makunuk ja ta yujk'a mi' meranuk tojb'el tsamal ja ju'un it-a. Ja ta te'k'a'ay ja *testigo*, ojni b'ob' sk'el cho oj smakla ja jastal wax chapxi jun lo'ili ma chikan jasuk'a ojni cho b'ob' yal ja *spensar* ja ta yujk'a mini lek xyila'i yuja ja'chni wax yala ja b'a jleytiki.

Ja ma'tik ay choli wa sk'ela ja ju'un jumasa iti', wani sk'ana b'a smeranil wax b'ob' ja ju'un jumasa iti', b'a ja'chuk ojni b'ob' kaltik ja smeranil ja *jderecho*-tiki.

Wax k'ab'an

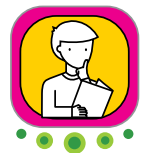
Wax ka ek' b'a sk'ab'

8. K'ela ja ju'un ats'iktesi cho tojb'es ja b'a mi' lek-ayuki.

K'ela ta:

- Ats'ijb'an ja luwar sok ja ajtab'i.
- Oj k'umxukyuj ja ma' wax ts'ijb'axiyi'i.
- Jas alxi ja b'a ju'uni.
- Tsamalma ts'ijb'ub'al ja jas wax alxi'i.

9. Tojb'es ja b'a mi' lek-ayi cho je'ayi ja wamoj jumasa.

Slajel ja lo'il jumasa

1. Ja b'a sneb'jel iti' kilatik jun ju'un oxe spakulab'il sok jun *carta poder*.
Ts'ijb'an ox tik'e jastaltik tojb'el ja jujune lo'ili.

Ju'un oxe spakulab'il

Carta Poder

2. Ts'ijb'an sok lo'ilta'an.

- Jastik junk'a stukil ja lo'il jumasa.

- B'a'tik wax makuni ja jujune lo'ili.

- Jasyuj ja wax ts'ijb'axi'i.

Sna'jel sb'aj ja jk'umali

1. K'uman ja xe'ntiyaman lo'ili sok k'elalek ja ab'al jumasa ts'ijb'axel sok tuk yelawi'.

Ja **s**top ja ib'e te' x-inipi jel b'ilits' sok jel tolan, ja'xa ja **s**k'ab' **jumasa** jel najat sok jel tojik.

Waxa je'ki wa **a**wanel b'a oj jchon jitsan **w**akeso.

Ti' yala ja reyi': wax k'anawa sb'a **k**a'tijum b'a oja walyab' ja tuki jasunk'a wax **k**ala oj k'ulaxuki.

Ch'ayta ja jastal wa sk'ulane aji ja jtat-awel**tiki** ja jastal wax yalawe ke sak'an ja iximi.

Wax ya'ki cham k'ujol ja yajni wax na'a ke mixa xkisa jb'aj**tiki**, pe wax cho tsamalb'i ja kaltsili ja yajni wax na'a ke lek oj aiyani.

Ja sak'anile' ja ye'le'i tuk yuja **j**b'aj**tiki**.

2. B't'u ja *cuadro* te' b'a yib'eli sok ja ab'al jumasa ajisa b'a yib'eli, ja' chikan b'aya wa sta'a'i.

Jun winkil	Cha'ox winkil

3. Ts'iktes ja ab'al xe'tiyaman lo'ili sok ja ab'al wa sta'a. K'ela a'tel wanto xch'aka k'uluki.

Ja __naji ya'kan stu'ch'il.

Ja __yal ju'un b'a t'ojwaneli ayi'oj jb'il sok jretrato, ja'yuj kechan ke'n jb'aj.

Wax __eltestikon ja jb'olmaltikon sok tuk jmojtik.

Mi' ma' oj b'ob' ya eluk ja __alu'umexi yuja we'nani ab'ajexi.

Je __k'anawa'e ja wa moj jumasa.

Je'a wa wa'teli.

B'a oj na'xuk t'un smoj

Ja sat ab'al jumasa may al ab'al kilatikta, wax makuni b'a oj alxuk ma' sb'aj ma ma'tik sb'aj ja jas wax ta'xi ti'i, jastal jun a'tijub', jun moj-alijelal, jun jastik mix b''ob' sb'ajuk tuk jastal jchik'eltik, j-olomtik sok tsuktukil.

Na'alek ke mi' yib'analuk ja jastik wax ta'xi ti'i oj b'ob' alxuk ma' sb'aj, jastal k'anal, chonab' (a'nima jach'tik wax ab'xi sb'ej), jastal yok ja', ch'ajb'en ja' sok tuktukil.

4. Le'a ja b'a waju'aun b'a sk'umajeli ja lo'il wax julb'esni sb'i'il "Ju kawuj, jun wakax, jun ts'i' sok jun winik". K'ela ja ab'al jumasa wax yalawe ma' sb'aj ja jas wax ta'xi ti'i, tsa'an ts'ijb'an b'a waju'un ay sjisanil.

5. Ts'ijb'an jo'e xe'ntiyaman lo'il b'a oja wa'ochuk ja yal ab'al ma sat aab'al neb'xita.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

6. Je'ayi wa wa'tel ja waje'uman ju'uni sok tojb'es ja ta ayk'a b'a mi' leku'ayki.

Yoxil sneb'jel

Ja jastik oj ta'xuki:

- ♦ Oja ta' k'eljel ja jastik wax yala b'a jun ju'un pakub'al slami sok oja k'el ja sniwan sok ja sch'in b'i'il jumasa.
- ♦ Oja k'umuk xe'n lo'il tsa'ub'al b'a "Sleyil ja jas oj b'ob' jk'ultiksok ja jk'umaltik b'a jlujmaltiki".
- ♦ Oja k'umuk tsats ja ju'uni sok oja na'sb'aj ja st'ilanil wax yala ja b'a lo'ili.
- ♦ Oja k'el jastal sok b'a wax ts'ijb'axi ja ab'al: wax yala jas wax k'ulaxi.
- ♦ Oja chaplek sok oja wa' cholan ja jastik wax ts'ijb'axi b'a jun ju'un b'a stojb'esjel wa'el.
- ♦ Oja ts'ijb'uk jun ju'un b'a stojb'esjel wa'el.
- ♦ Oja tojb'es ja lo'il ts'ijb'unub'ali, jastaltik spilulab'il, ja' chikan jastal wa sta'a stojol ja ab'al jumasa sok ja sju'unili.
- ♦ Oja na' jasunk'a wax k'anxi oj alxuk ja b'a schab'il ja lo'il a'teltaxeli.
- ♦ Oja k'el ja stukil sok ja slajanil ja lo'il jumasa ilxita'i.

1. K'uman ja lo'ili.

Ja ili wax yala "Sleyil ja jas oj B'OB' jk'ultiksok ja jk'umaltiki". Jel ajulajb'ajtik ja lom chamel ab'alni ja iti', mi' ma ja'ch wax jak ak'ujol ja we'n kumpare.

Ja stukili, ja'niyuja ke'tik mix na'atik k'inali sok mix na'atiksB'aj.

Oj talnatiklek ja ju'un iti' B'a oj k'umtikyile ja jmojtik ja yajni xtsomojb'ajtik B'a domingo.

2. Lo'ilta'an.

- Jasunk'ama wa'n k'eb'jelyile ja winik jumasa yuja ak'ixi.
- Wan-ama xana'a ke ja tuktukil k'umal jumasa b'a *México*, jastal tojol ab'al mini ma' jas oj b'ob' yalawab' ab'al ta ja' wak'umal-a.
- Jasunk'a wax yaj na'tik k'inal ja k'umalni b'a niwanlek jchonab'iltik.
- Wan-ama xana'asb'aj ja sleyil ja jas oj b'ob' jk'ultiksok ja k'umaltik b'a jlujmaltiki. Jasunk'a wax yala.

3. Le'a ja ju'un pakub'al slam sb'i'il "Sleyil ja jas oj b'ob' jk'ultiksok ja jk'umaltiki", k'uman ja sniwan b'i'ili sok ja sch'in b'i'il jumasa. Ts'ijb'an ja jas wax k'anjiwi'i.

- Lo'ilta'an jasunk'a wax yala ja b'a sniwan b'i'ili.

- Jasunk'a wax yala ja b'a jujune spilulab'ili.

- Jasunk'a waxa k'ana oja ta'i.

4. Le'a sok ts'ijb'an ja stojolil ja sjob'jel jumasa b'a ju'un pakub'al slami.

- Machunk'a wa stojb'es ja sleyil ja jas oj b'ob' jk'ultiksok ja jk'umaltik b'a jlujmaltiki.

- Jasunk'a wax yala ja b'a schanil yajtab'il b'a sb'ajtanil tsome'.

- Ts'ijb'an jun lo'il b'a jel t'ilan xawila ja b'a juke yajtab'il b'a sb'ajtanil tsome'.

- Ts'ijb'an ja jas wax yala ja b'a sb'alunil yajtab'il b'a schab'il tsome'.

5. Lo'ilta'an.

Jas sb'ej:

- ◆ Ja spuktesjel sok ja yaljel ja tuktukil k'umal jumasa b'a jlujmaltiki.
- ◆ Ja tuktukil k'umal b'a jlujmaltik sok ja kaxlan k'umali junxtani st'ilanil-a.
- ◆ Mini june ma' jas oj b'ob' yalkab'tik ab'al sok ja jk'umaltik wala lo'lanitiki.
- ◆ K'uman ja sb'i'il ja yoxil sok ja schanil *capítulo*i cho ts'ijb'an ja jas wax jak ak'ujol oj yali.

6. Ts'ijb'an b'a waju'un ay sjisanil ja jastik wax lajxi ja b'a lo'il jumasa wax lo'iltaxi'i sok k'uman tsats.

7. K'uman ja lo'ili sok je'a sok jun jisan b'a'tik-ay ja lo'il wax yala ja b'a cuadro jumasa'i.

Sb'i'il ja
leyi

Yajtab'il
jumasa

Sb'i'il ja
capítulo
jumasa

Ma' sk'ulan
ja leyi

Ajtab'

Na'alek

Ja ju'un pakub'al slami, jun ju'un b'a tuktukil ja jas wa sk'ana oj sta'i, jastal oj puktesjuk ja st'ilanil b'a jun lo'il.

Ja jastik wax yalakab'tik ja b'a jun ju'un pakub'al slami jel st'ilanil sok t'usan ita. Ja ju'un iti' a'ay spilulab'il ja b'a jastik wax yala.

Ja ju'un pakub'al slami oj b'ob'sok jun ita ju'un pakub'al b'a chab'e, oxe ma chane slam.

Jun a'tijub' wax tojb'isok letawa, wax ts'ijb'axisok tuktukil tik'e ts'ijb'anel sok tuktukil sniwanil ja sat ab'al jumasa wax ts'ijb'axisoki.

Sk'umajel tsats

1. K'uman ja xe'n lo'il jumasa sok ja jastal wax k'anxi oj k'umaxuki.

- a) Kan yajjel ke ya'n oj wajkotik (jun k'ujol).
- b) Jel lek xkab'a jk'umanai (snujk'il mi' yajtikuk).
- b') Mix julb'esa oja k'uluk ja jawi (jun k'ujol).
- ch) Ja jecheli oj wajtik ts'unulej (snujk'il mi' yajtikuk).

Le'a tuk xe'n lo'il jumasa sok neb'a ja chab' tik'e jastal wax k'umaxi.

Wan-ama xana'a

Ja yajni wax k'umaxi tsatsi, jel t'ilan oj a'xukyi tsamal ja snujk'ili, b'a ja'chuk oj ab'xuk sb'ej ja jas wax k'umaxi'i.

Yujk'a wax tajneltaxi ja lo'il jumasa, t'ilan oj lajxuksok ja snujk'alil ja lo'ili. Wax jisji ja lo'il b'a tuk tik'e wax k'umaxi'i sok. Ja'ni jastal wax ts'ijb'axi ja jk'umaltiki b'a tsamal oj yab'ye sb'ej ja maclumani.

2. K'uman tsats ja lo'ili.

K'ulan b'ajtan ja iti'.

K'uman wa tu'ch'il sok ch'ab'an ja lo'ili.

K'ela ja st'ilanil ja lo'ili sok na'a jastal wa sk'ana oj k'umaxuk. Neb'a sk'umajel tsats ja lo'ili sok chapa'ab'aj b'a oja k'umuk tsats.

Ja yal k'ujlal chej mix ilwani

Jun yal k'ujlal chej, juts'in ch'ak sts'ab'el ja chab'i, jel gustoxta waj ajnel waj yalyab' ja snani, pe jelni utji'a.

—Mok jeluk waja mojta ja snaja chajnul chab'i.

Ja chab'i jel x-ajb'ani pe jel xiwelasb'aj oj sk'uxotik ja schajnul ja yajni wax katik eluki, mokje waja ch'ikab'aj b'a snaj ta ay waxa wila'i.

Ja yal ch'in k'ujlal cheji awani'to yuja sgosto'i.

Mi' wax k'uxwaniye nan, ja tantik yaxal usi wax k'uxwaniye pe miyuk ja schajnul chab'i.

—Jel ch'ayel ja wa pesar kala al, ja'ch yala ja snan cheji, kechan ja ya'n ja mi' sk'uxuwa'i, mokje wa chamki jk'ujol.

Lek naney, ja'ch yala ja yal ch'in cheji, pe ja yajni el ja k'ak'u waj b'a yoj k'ul b'a jun niwan b'ej jamub'alyuj winik jumasa b'a mas mi' wokoluk oj yil ja snaj ja chajnul chab'i.

Horacio Quiroga. "La gama ciega",
Cuentos, Editores Mexicanos Unidos,
México, 1992, p. 245. Traducción al
tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

3. Lo'ilta'an sok wamoj jumasa.

- Jasunk'a wax yala ja lo'ili.
- Machtik junk'a wax lo'iltaxi'i.
- Jastalma oj ch'ak ja lo'ili.

4. Spensarajel ja jas jk'umani.

Kab' sb'ej ja jujune xe'n lo'ili.

Kab'i ()

Miyuk ()

Tsats kab' sk'umajel jujuntik xe'n lo'il.

Ja'chuk ()

Miyuk ()

5. Le'a ja b'a waju'un b'a sk'umajel ja k'utsan lo'il sb'i'il "Ju nkalax untik kawuj" sok chapa'ab'aj b'a oja k'umuk tsats ja b'a tsomjel jakumi.

Koltab'ajsok ja jastik nochani b'a oja neb' ja sk'umajeli:

- ◆ K'uman takal ja lo'ili sok k'ela ja jas wa sk'ana oj yali.
- ◆ K'uman toj sok tsamal ja ab'al jumasa.
- ◆ Na'a jq snujk'il ja xe'n lo'il jumasa, oj skoltaya b'a oj chiknajuk sb'ej ja lo'il waxa k'umani.
- ◆ Mok ch'ayuka k'ujol ja sb'i'il ja lo'ili, ja yajtab'il slam b'a wax *taxi*, ja sb'i'il ja ma' sts'ijb'ani sok ja ma' sts'ijb'anej b'a pilan k'umali.
- ◆ Ja yaljel iti' jel t'ilan oj alxuk b'ajtan yuja sk'umajel ja ju'uni.

1. K'ela ja letawa sok k'uman ja yal lo'ili.

Ja *María* waj yulata ja yalib'i b'a oj sjob'yi jastal oj stojb'es jun wa'el sb'ak'tel wakax sok ya'leli.

2. Lo'ilta'an sok ts'ijb'an ja jastik wax job'xi.

- Jasunk'a wa sts'ijb'an ja ak'ixi.

- Jasunk'a scholi.

- B'a oj b'ob' makunukawujil-a.

- Jasunk'a ja st'ilanil ja lom wax ts'ijb'axi'i.

**3. K'ela sok k'uman ja ju'un b'a stojb'esjel wa'eli.
Sb'ak'tel wakax sok ya'lel.**

B'a jo'e winkil.

Yajnal jumsa:

- Jun kilko xajax wakax
- Jun tso'yol
- Chab' kamutiyo
- Chab' *zanahoria*
- Jun ajan
- Xe'n *repollo*
- Jun yawal ts'ol
- Jun b'ome kulantuj
- Oxe yej axux
- Xe'n *cebolla*
- Chab' chakal pix
- Ats'am (ja'ni jastal schi'il wala wa'i)

Stojb'esjel.

B'ajtan sak'alek ja b'ak'eti.

Le'a jun oxom sok a'och ya'lel, wax b'utxilek ja *cebolla*, ja oxe yej axuxi sok ja chab' chakal pixi, yajni ch'akta b'utxuki wax jamxiko b'a yoj oxom sok ti'xa wax ochko ja b'ak'et sak'ub'ali sok ja ats'ami, wax majlaxi jun ora, manto yajni k'unxa ja b'ak'eti ti'to wax ochko ja ajani, ja tso'yoli sok ja *zanahoria* (set'ub'al xe'ntiyaman).

Ja yajni tak'anxa ja b'ak'et sok ja tuk yajnali ti'xa wax ch'ikxiko ja kamutiyo yuja juts'in wax wosi. A ochko ja kulantuj b'ajtan lajune minuto, yajni yajb'alantalek ja wa'eli ti'xa xwa eluk ja wa woxoma.

Lecha k'ixinto.

Jastik oj b'ob' wanochanyi:

Set'a chok'xta ja *cebolla*, yaxal ich sok *limón* cho a'a pilanyaman.

4. Lo'ilta'an.

- Jastal ja ju'un iti'.
- Jastal cholan'ay ja jas wax yala'i.
- Jastal ts'ijb'unub'al ja spilulab'il jumasa.

Na'alek

Ja **ju'un b'a stojb'esjel wa'eli**, jun lo'il ts'ijb'unub'al b'a wax yala sb'i'il ja wa'eli sok jastal schapjel, cho ja'chni wax och ju'un ja jastik wax ch'ak makunuki, jastal wax k'ulaxi, jostal wax ta'jesxi sok jastalni wax ti'xi.

Yaj wala wa'tiki jun *gusto* pe ja'ni slekilal yuja ke'n oj b'ob' tosbes-tiki, kechan oj k'elxuk ja jastik wax yala ja b'a sju'unil b'a chikan jas wa'elil.

5. Ts'ijb'an jun ju'un b'a stojb'esjel wa'eli.

Ja *María* ajk'achto nupanel pe mi sna'alek sk'ulajel wa'el, wa sk'anawi oja kolta b'a oja walyab' jastal oj sk'uluk jun wa'el, b'a ja'chuk oj ya wa'uk tsamal ja statami. Ja'ni oja ta ti': jastal yajnal jumasa jastal stojb'esjel sok jaye ora oj ta'juk.

- Jastik yajnalil wax yi'a sok janek'.

- Jastal wax tojb'i.

- Jas julb'esnelil oja wal b'a tsamal oj kanuk ja wa'eli.

6. Ts'ijb'an b'a jaman iti' ja ju'un b'a stojb'esjel wa'el oja wa'yi ja *María*.

[illegible]

7. K'ela ja ju'un ats'ijb'ani ja' chikan ja sjob'jel jumasa nochani.

- Ayma sniwan b'i'il.
- Ats'ijb'anma spetsanil ja yajnali.
- Wa'ama ochuk spetsanil ja yajnal ja b'a spilulab'il b'a wax alxi jastal wax tojb'i.
- Chikanma sb'ej ja lo'ili.

8. A'a cholan jitsan sb'i'il wa'el jumasa wax na'xisb'aj ja b'a kulana'i.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

9. Tsa'awik jun sb'i'il wa'el sok ja wamoj jumasa cho k'ulanik jun sju'unil b'a sk'ulajel. Ts'ijb'anik b'a wa ju'unex ay sjisanil.

K'elawik ta lek kani ja'ni oja wi'ex ja jastal ilxita b'ajtani.

Slajel ja lo'il jumasa

1. Ja b'a sneb'jel iti' kilatik jun ju'un pakub'al slam sleyil ja jas oj b'ob' jk'ultiksok ja jk'umaltik b'a jlujmaltiki sok jun ju'un b'a stojb'esjel wa'el. Ts'ijb'an oxe jastaltik ja jujune lo'ili.

Ju'un pakub'al slam

Ju'un b'a stojb'esjel wa'el

2. Ts'ijb'an sok lo'ilta'an.

- Jastik junk'a stukil ja lo'il jumasa.

- B'a'tik wax makuni ja jujune lo'ili.

- Jasyuj ja wax ts'ijb'axi'i.

Sna'jelsb'aj ja jk'umali

1. K'aman ja k'utsan lo'li sok a'aleka sat ja ab'al jumasa *mas* k'ik' yelawi.

Stukb'esjel sb'aj (K'utsan lo'il)

Cho spetsanil ja yaljel iti' mini yuj wax k'ulaxi'a, yuja *Gregorio* k'ajyelni wax way b'a *lado* swa'el sk'ab', ja'xa jastal-ayi mini xb'b' way ja'chuk-a. Wanike sk'ana way b'a stojol sk'ab' pe wax cho jawts'uji b'a spatiki. Jitsan ek'ele sk'ulan *probar* oj way ja'chuk pe mini lom b'b'yuj-a; *mas* lek smuts'u ja sati b'a mi oj yil ja tantik yechmal jel stsokolji, jun syajal jel xt'inini, mini b'a wax yab' ja syajal jaw-a, ti'xa och yajb'ukuyuj ja b'a sts'e'eli.

Franz Kafka. *La metamorfosis*. Ediciones de Leyenda, 2006, pp. 11 y 12.
Traducción al tojolabal: Alejandro Díaz Cruz.

2. Ja' chikan jas wax yala ja ab'al jumasa k'ik'ik yelawi, ts'iktes ja xe'ntiyaman ab'ali, tsajlan ja b'a k'ukanxa jujuntiki.

Wala wa'yon

Wax _ _ _ _

Wala _ _ ' _

Wax awila

Wax wa'i

Wax _ _ _ _

Wala _ _ ' _ _ _

Wax kilatik

Wala wa'tikik

Wax _ _ _ _ _ _ _ _

Wala _ _ ' _ _ _ _ _

Wax kilatikon

Wala wa'yex

Waxa _ _ _ _ _ _ _

Wax _ _ ' _ _

Wax yilawe'

3. Ja'xa ja wewo ts'iktes ja xe'tiyaman lo'ili sok ja ab'al *mito* te'yuki.

Waxk'ulan

_ _ _ _ mok'yon

_ _ _ ak'ulan

Wala mok'i

Wa sk'ulan

_ _ _ mok'i

_ _ _ k'ulantik

Wala mok'tik

Wax k'ulantikik

_ _ _ _ mok'tikik

_ _ _ k'ulantikon

Wala mok'tikon

Waxa k'ulanex

_ _ _ _ mok'yex

_ _ sk'ulane'

Wax mok'ye'

Ja ab'al jumasa *mas* k'ik' yelaw ja b'a lo'il ak'umani wax yalawe jas wax k'ulaxi, jas k'ulaxita m ajas ojto k'ulaxuk. Ja b'a jk'umaltiki, ja ab'al jastal iti' wa stukb'es ja ab'al jumasa ti' mojan-aysoki m aja b'a sta'unej sb'ajsoki, ja' chikan jas tyempo'il wax k'ulxi sok ma'tik wa sk'ulan j ajas wa'n taxel ti'i. Ja'yuj wax yi'aj tuktukil sb'l'il.

4. Le'a ja b'a waj'u'un b'a sk'umajel ja lo'il sb'i'il "Stukb'esjelsb'aj", k'ela ja ab'al jumasa wax yala jas wax k'ulaxi, tsa'an ts'ijb'an b'a waju'un ay sjisanil.

Je'a wa wa'teli sok job'oyi waje'uman ju'uni.

5. Ts'ijb'an xe'tiyaman ab'al b'a oja ts'ijban b'i'ilal wax yala b'a ch'akta ja jas wax k'ulaxi sok jujuntik b'a wax alxi ke *mito* xch'ak ja jas wax k'ulaxi. Na'a ke ja b'a b'ajtan alxi wax ts'ijb'axi b'ajtan ja yal ab'al wax sok ja'xa ja tuki wax ts'ijb'axi b'ajatan ja yal ab'al wala. K'ela ja chab' tojb'elxa'.

- Wala k'intaniyon

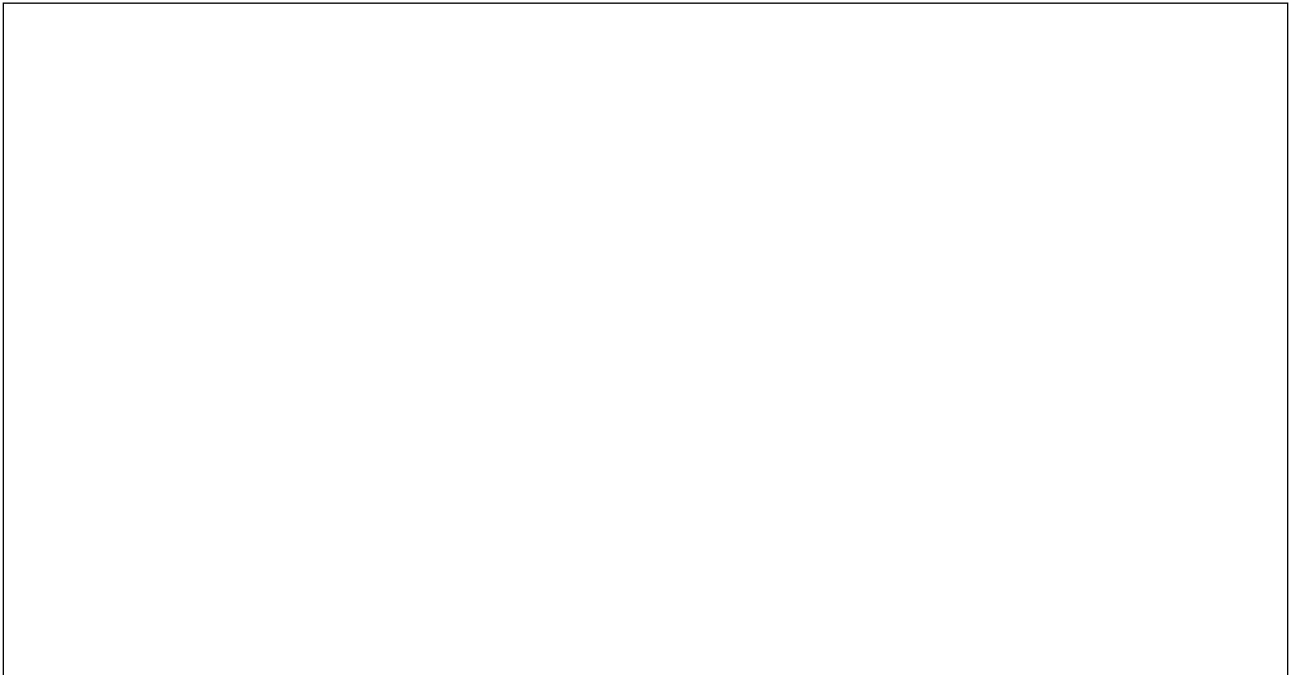
- Wax mocho

K'anayi waje'uman ju'un oj sk'el ta lek ay.

Sje'jel sok sk'eljel jas neb'xi

Schab'il tsome'

1. K'ulan jun cartel.

2. Jas wa schoankujtik jun yal ju'un b'a oxe spakulab'il.

3. Ts'ijb'an jujuntik jas wax och b'a jun sju'unil b'a wax k'anxi a'tel.

4. Ts'ijb'an oxe xe'ntiyaman lo'il b'a ayi'oj ab'al wax yala ma' sb'aj ja jas wax tax ti'i.

a. _____

b. _____

b'. _____

5. Ts'ijb'an oxe jas wax jaka k'ujol jastal jun suju'unil b'a stojb'esjel swa'el.

a. _____

b. _____

b'. _____

6. Ts'ijb'an chab' xe'ntiyaman lo'il b'a oj k'umaxuk sok chamk'ujol sok chamyijel.

a. _____

b. _____

7. Ja b'a xe'ntiyaman lo'il iti', jisa b'a yib'el ja ab'al jumasa wax yala jas wa'n k'ulaxeli.

- ◆ Ja wats *Julia* skajunejk'e' ja mo'ochi'.
- ◆ Ja *Migueli* k'umani ja b'a yoj tsomjeli.
- ◆ Oj wajkon sok wits ja kawu ajecheli.
- ◆ Ja ak'ixi wa'an stuljel ja nichimi.

8. Ts'ijb'an oxe stukil ja sju'unil ja leyi sok ja ju'un wax ts'ijb'axiyi ja ma oj ya ek'yi schol ma' mi' te'yuki.

1. _____

2. _____

3. _____

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Nombre del educando

Apellido paterno

Apellido materno

Nombre/s

Marque con una ☒ las lecciones que se hayan completado satisfactoriamente de cada unidad.

RFE o CURP

Unidad 1

Reconoce diferentes documentos, como folleto, recado, listas, pagaré y acta de acuerdos. ☐

Identifica la información que deben tener los textos vistos. ☐

Comprende los textos que leyó en la unidad. ☐

Identifica las categorías gramaticales vistas en los textos. ☐

Hago constar que el educando completó satisfactoriamente esta unidad.

Fecha

Nombre y firma del asesor/a

Unidad 2

Reconoce cuándo, dónde y para qué se usan los textos vistos en la unidad. ☐

Redacta la información que deben llevar los textos (en escritura) vistos en la unidad. ☐

Puede identificar información específica en los textos. ☐

Identifica las categorías gramaticales vistas en los textos. ☐

Hago constar que el educando completó satisfactoriamente esta unidad.

Fecha

Nombre y firma del asesor/a

HOJA DE AVANCES

Leo y escribo mi lengua Tojolabal

Autoevaluación final

¿Qué aprendí?

<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>

¿Para qué me sirve?

<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>

Nombre y firma del educando

Datos de la aplicación

Fecha

Lugar de la aplicación

Nombre y firma del aplicador/a

En este material encontrarás actividades de gran utilidad que te ayudarán a poner en práctica el conocimiento que tienes sobre la lectura y la escritura de nuestra lengua tojolabal, a través de los diferentes tipos de textos. La finalidad de este material es que sigas interesándote por aprender más sobre la lengua escrita.

Te invitamos a que descubras todo lo que puedes conocer a través de este módulo

Ja b'a ju'un iti' aja ta' a'tel jumasa b'a oja kolta'ab'ajsok sje'ejel ja janek' waxa na'a na'a sk'umal sok sts'ijb'ajel tuktukil lo'il ba' jk'umaltik. Sok ja ju'un iti' oja wab' yajb'al sok oja na' mas jastal oj ts'ijb'axuk ja jk'umaltiki.

Wax lokowatik b'a oja neb' mas sok ja ju'un iti'

Sk'epjel k'eb'ub'al
DISTRIBUCIÓN GRATUITA